

Update natuurtoets

Verbindingszone Easterskar - Tsjonger

Toetsing Wet Natuurbescherming en NNN tbv
uitvoeringsprojecten

projectnummer 0400016.00
definitief revisie 00
15 december 2017

Update natuurtoets

Verbindingszone Easterskar - Tsjonger

Toetsing Wet Natuurbescherming en NNN tbv uitvoeringsprojecten

projectnummer 0400016.00

definitief revisie 00
15 december 2017

Auteur

P. Vos
R. Verhagen

Opdrachtgever

It Fryske Gea
Postbus 3
9244 ZN Beetsterzwaag

Antea Group is aangesloten bij het
Netwerk Groene Bureaus

De informatie in voorliggende rapportage is (deels) afkomstig uit de NDFF en mag niet zonder toestemming van BII12 worden verstrekt aan derden of op enige andere wijze openbaar gemaakt worden.

datum vrijgave	beschrijving revisie 00	goedkeuring	vrijgave
22.12.17	definitief	J. Haskera	A. Bakker

Inhoudsopgave

Blz.

Advies	3
1 Inleiding	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Projectvoornemen	1
1.2.1 Activiteit	1
1.3 Planning werkzaamheden	2
1.4 Doel en onderzoeksvragen	3
1.5 Leeswijzer	3
2 Wettelijk kader Wet natuurbescherming	5
2.1 Algemeen	5
2.2 Soortbescherming	5
2.3 Gebiedsbescherming	6
2.3.1 Natura 2000	6
2.3.2 Natuurnetwerk Nederland	6
3 Methodiek	7
3.1 Algemeen	7
3.2 Bureauonderzoek	7
3.3 Terreinbezoek	8
3.4 Effectbeoordeling en advies vervolgtraject	8
4 Resultaten	9
4.1 Gebiedsbeschrijving	9
4.2 Beschermde soorten	12
4.2.1 Resultaten bureauonderzoek	12
4.2.2 Resultaten terreinbezoek - ecologische bevindingen	13
4.2.3 Samenvatting beschermde soorten	16
4.3 Beschermde gebieden	18
5 Toetsing	20
5.1 Effectbepaling project	20
5.2 Toetsing effect op beschermde soorten	20
5.2.1 Vogels	20
5.2.2 Zoogdieren	21
5.2.3 Reptielen	22
5.2.4 Amfibieën	24
5.3 Effecten op beschermde gebieden	24
6 Bronnen	26

Bijlage 1 Wettelijk kader - Wet natuurbescherming

Advies

It Fryske Gea is voornemens om een ecologische verbindingszone aan te leggen tussen de Tsjonger en het Easterskar, volgens de modelsoorten zilveren maan en grote vuurvinder. Hiervoor is een wijziging van de bestemming van de gronden noodzakelijk. Het plan kan worden uitgevoerd indien de werkzaamheden niet in strijd zijn met de Wet natuurbescherming en het beleid van het Natuurnetwerk Nederland. Indien strijdigheden worden geconstateerd is een ontheffing noodzakelijk. In het kader van de bestemmingswijziging van de gronden is het van belang dat er voldoende zekerheid is dat, indien er sprake is van een ontheffing of vergunning, deze redelijkerwijs ook kan worden verkregen.

Om antwoord te geven op deze vragen is inzicht gewenst in de aanwezigheid van beschermde soorten en beschermde gebieden binnen de invloedssfeer van het projectgebied en de effecten van het planvoornemen hierop. Dit wordt gedaan op basis van een Natuurtoets. In dit hoofdstuk is het advies gegeven dat voortkomt uit de conclusies van de uitgevoerde Natuurtoets. Tevens is aangegeven of volgens de Nederlandse wetgeving vervolgstappen aan de orde zijn.

Conclusies: Beschermde gebieden

Het projectgebied ligt in een EHS-gebied. Het huidige projectgebied is daarbij (vrijwel geheel) in agrarisch gebruik. Op de natuurbeheerplankaart staat het plangebied aangegeven als nog om te vormen naar natuur. Het projectvoornemen, realiseren van een ecologische verbindingszone, geeft invulling aan de beoogde doelen voor dit deel van de EHS. De uitwisselingsmogelijkheden van planten en dieren binnen de EHS wordt daarmee verbeterd. Het planvoornemen draagt bij aan het versterken en behouden van de natuurdoelen voor de EHS, en draagt positief bij aan de wezenlijke kenmerken of waarden van de EHS.

Binnen het projectgebied is geen Natura 2000-gebied aanwezig. Er komen geen Natura 2000-gebieden voor binnen de invloedssfeer van het projectgebied. Er is zowel van indirecte als directe aantasting van de Natura 2000-gebieden dan ook geen sprake. (Significant) negatieve effecten zijn uitgesloten. Er is daarom geen noodzaak voor vervolgstappen of een uitgebreidere toetsing.

Aanwezig binnen de invloedssfeer?	Ja [NNN]
Effecten beschermde gebieden?	Ja, maar enkel positieve effecten
Vereiste vervolgstappen aan de orde?	Nee

Conclusies: Beschermde soorten

Uit de bureaustudie in combinatie met het terreinbezoek is gebleken dat (leefgebied van) de volgende in het kader van de Wet natuurbescherming beschermde soorten aanwezig zijn en/of mogelijk verwacht worden in het projectgebied:

- Algemene broedvogels (zeer waarschijnlijk nestplaatsen);
- Jaarrond beschermde nesten (zeer waarschijnlijk horst buizerd)
- Diverse vleermuizen (foerageergebied en vliegroutes);
- Overige zoogdieren – waterspitsmuis en otter (mogelijk leefgebied waterspitsmuis en onderdeel foerageergebied en migratieroute otter)
- Reptielen – levendbarende hagedis en ringslang (mogelijk leefgebied levendbarende hagedis, mogelijk foerageergebied ringslang).
- Amfibieën – in de omgeving komt de rugstreeppad voor

In de onderstaande tabel is aangegeven welke gevolgen de aanwezigheid van (het leefgebied van) deze soorten heeft voor het voorliggende project. Aangegeven is of een nader onderzoek

nodig is, of er sprake is van een overtreding van de Wet Natuurbescherming, of dit middels maatregelen voorkomen kan worden en of bij de uitvoering van het project een ontheffing nodig is. In Hoofdstuk 5 van deze Natuurtoets staat de onderbouwing voor de gegeven conclusies.

Soortgroep	Vogels (algemene broedvogels)	Vogels (Jaarrond beschermde nesten)	Zoogdieren (diverse vleermuizen)	Zoogdieren (waterspitsmuis)	Reptielen (levendbarende hagedis, ringslang)
Essentieel leefgebied in projectgebied?	Ja, potentiële nestgelegenheid op grasland, oeverzones en struweel	Ja, buizerdnest in els noordwestzijde plangebied	Ja, vliegroutes en foerageergebied	Ja, mogelijk leefgebied noordelijke deel plangebied	Ja, potentieel leefgebied levendbarende hagedis noordwestelijk deel plangebied; Foerageergebied ringslang langs Nije Maadskutting en Tsjonger
Nader onderzoek nodig?	N.v.t	N.v.t	N.v.t.	Ja, in voorjaar 2018	Ja, in voorjaar 2018
Is er sprake van een overtreding?	Nee, werkzaamheden uitgevoerd buiten het broedseizoen	Nee, mits betreffende nestboom en aangrenzende bomen gespaard worden	Nee, er wordt overdag gewerkt; Vliegroutes en foerageergebied blijven behouden	Nog onduidelijk	Nog onduidelijk
Ontheffing noodzakelijk	Nee	Nee	Nee	Nog onduidelijk	Nog onduidelijk
Vervolgstappen	Werken buiten broedseizoen (circa maart – juli)	Werken omgeving nest buiten broedseizoen buizerd (circa maart – juli)	Bij toepassing verlichting tijdens uitvoering, niet op vliegroutes richten in activiteitsperio de vleermuizen (circa mrt-okt).	Nader onderzoek uitvoeren	Nader onderzoek uitvoeren voor beide soorten

Indien uit het nader onderzoek blijkt dat waterspitsmuis en ringslang daadwerkelijk in het plangebied voorkomen, zal een ontheffing noodzakelijk zijn voor de uitvoering. Negatieve effecten op waterspitsmuis en ringslang zijn beperkt tot de periode van uitvoering. Door middel van de juiste voorzorgsmaatregelen kunnen negatieve effecten deels voorkomen worden. Na uitvoering van de inrichtingsmaatregelen zal het gehele plangebied voor deze soorten een geschikt leefgebied vormen. Het plan draagt dan ook positief bij aan de instandhouding van deze soorten. Voor deze soorten zal het geen probleem zijn om een ontheffing te verkrijgen.

Een populatie van de levendbarende hagedis komt voor in het Easterskar. In het plangebied zijn mogelijk enkele exemplaren aanwezig. Dit betreft dan een geïsoleerde restpopulatie, van een in vroegere tijden grotere aaneengesloten populatie. De verwachting is dat plangebied na inrichting niet of nauwelijks geschikt zal zijn voor de levendbarende hagedis. Voor de

levendbarende hagedis zal daarom een ontheffing moeten worden aangevraagd voor het verstoren van individuen en vernietigen van vaste rust- en verblijfplaatsen. De levendbarende hagedis valt onder artikel 3.10 van de Wet natuurbescherming. Een ontheffingsaanvraag voor de levendbarende hagedis zal daarom alleen worden getoetst aan de instandhouding van de lokale populatie.

Als gevolg van de werkzaamheden zijn geen effecten op de levendbarende hagedis in het Easterskar te verwachten. De instandhouding van de lokale populatie komt daarom niet in gevaar. Tevens is voldoende duidelijk dat het voornemen tal van voordelen oplevert voor andere beschermde soorten, en bijdraagt aan de doelen voor de EHS en het Natura 2000-gebied Rottige Meente-Brandemeer (behoud grote vuurvliinder). Het is daarom aannemelijk dat (indien de levendbarende hagedis daadwerkelijk aangetoond wordt in het plangebied) een ontheffing voor de levendbarende hagedis kan worden verkregen.

In de omgeving komt rugstreeppad voor. Als gevolg van het grondverzet zal tijdens de uitvoering van de werkzaamheden geschikt (overwinterings)biotoop voor deze soort kunnen ontstaan. Individuen die zich in het plangebied ingraven kunnen later hinder ondervinden van de werkzaamheden. Door maatregelen te nemen in het najaar (afscherming) kan voorkomen worden dat rugstreeppad het gebied koloniseert, en daarmee schade aan individuen optreedt.

Zorgplicht

In de Wet natuurbescherming is een zorgplicht opgenomen. In het tekstkader in Bijlage I staat het wetsartikel uitgeschreven. De zorgplicht houdt in dat planten en dieren niet onnodig vernield/gedood of verstoord mogen worden. De initiatiefnemer/uitvoerder is verantwoordelijk voor een adequate naleving van de algemene zorgplicht tijdens de uitvoering van de werkzaamheden.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

It Fryske Gea is voornemens om een ecologische verbindingszone aan te leggen. Hierdoor ontstaat een verbinding tussen het natuurgebied Easterskar en de Tsjonger. De Tsjonger vormt een verbinding met het natuurgebied Brandemeer. In afbeelding 1.1 is de globale ligging van het plangebied weergegeven.

Bij ruimtelijke ingrepen moet rekening worden gehouden met beschermde planten- en diersoorten en met beschermde gebieden. Er dient onderzocht te worden of de geplande ingrepen effect hebben op beschermde soorten of beschermde gebieden (Wet natuurbescherming en Natuurnetwerk Nederland). Ontwikkelingen mogen niet zonder meer plaatsvinden indien deze negatieve gevolgen hebben op beschermde natuurgebieden en/of flora en fauna. In dit kader is inzicht gewenst in de aanwezige natuurwaarden en de mogelijk daarmee samenhangende consequenties. Dit wordt gedaan op basis van een Natuurtoets. In deze rapportage zijn de resultaten van de Natuurtoets beschreven. In figuur 1.1 is de ligging van het projectgebied weergegeven.

In het voorjaar van 2015 is hiervoor een natuurtoets opgesteld. In verband met de inwerkingtreding van de wet natuurbescherming per 1-1-2017 zijn de beschermingskaders enigszins gewijzigd. Als gevolg van deze wijziging zijn een aantal nieuwe soorten beschermd (met name in de soortgroepen dagvlinders, libellen en vaatplanten), terwijl andere soorten hun beschermde status hebben verloren (met name in de soortgroepen vissen en vaatplanten). Voorliggende natuurtoets is een update van de natuurtoets uit 2015 aan de Wet natuurbescherming.

1.2 Projectvoornemen

1.2.1 Activiteit

It Fryske Gea is voornemens om een ecologische verbindingszone te realiseren. Deze verbindingszone heeft twee functies:

- Transporteren van water uit de Tsjonger naar het natuurgebied Easterskar. Daarbij vervalt de functie van het gemaal ('Easterskar') dat water uit de Rotstersloot het helofytenfilter inpompt.
- Verbinden van het Easterskar met de Tsjonger, zodat uitwisseling van flora en fauna met andere gebieden mogelijk wordt, met name de Brandemeer en de Rottige Meenthe. Het gaat om een natte verbindingszone met als doelsoorten de grote vuurvlieder en de zilveren maan.

Er wordt een graspad onderhouden, zodat recreanten het gebied te voet kunnen bezoeken.

Inrichtingswerkzaamheden zijn:

- Grondwerkzaamheden waarbij delen van het gebied worden afgegraven dan wel verhoogd. Er worden een doorgaande waterloop en petgaten gegraven met een diepte tot 0,8 à 1,0 meter. Delen van bestaande sloten worden afgedamd of gedempt. De

- oppervlakte water en oevers die nieuw worden gegraven is daarbij veel groter dan de oppervlakte die verdwijnt. Langs de lage delen wordt een kade aangelegd;
- Er worden kunstwerken aangebracht: een inlaat met vissluis bij de Tsjonger, een duiker en faunabuis onder de Schoterweg door en nog een aantal duikers. De Nije Maadskutting wordt afgedamd, waarbij het water uit de verbindingszone over de dam loopt en het water van de Nije Maadskutting door een onderleider;
 - Er worden enkele bomen gekapt nabij de Nije Maadskutting om de aanleg van een kade mogelijk te maken;
 - Om de doelvegetaties te ontwikkelen worden planten uit het gebied verplaatst (bijvoorbeeld rietpollen en pluimzeggehorsten) en worden planten van buiten aangevoerd (riet, krabbenscheer).

1.3 Planning werkzaamheden

Naar verwachting zullen de werkzaamheden in het najaar van 2018 starten. De verwachting is dat de werkzaamheden voor het voorjaar van 2019 geheel afgerond zijn.

Figuur 1.1. Globale ligging van de verbindingszone (rode pijl). Bron: Globespotter, 2017.

1.4 Doel en onderzoeksvragen

Het doel van voorliggende Natuurtoets is het opsporen van strijdigheden van de voorgenomen ingreep met de beschermde soorten en beschermde gebieden (Natura 2000-gebieden en het Natuurnetwerk Nederland) en het bepalen of de aanvraag van een ontheffing/vergunning noodzakelijk is. In het kader van de vergunningverlening m.b.t. te doorlopen ruimtelijke procedures/bestemmingsplan is het voldoende om aan te tonen dat het plan vergunbaar is.

Het doel van voorliggende Natuurtoets is het opsporen van strijdigheden van het voorgenomen plan met de beschermde soorten en beschermde gebieden (Natura 2000-gebieden en het Natuurnetwerk Nederland; NNN) en het bepalen of het plan uitvoerbaar is.

De vragen of voor de uitvoering van het bestemmingsplan een vrijstelling geldt, dan wel een ontheffing of vergunning op grond van de Wet natuurbescherming nodig is en zo ja, of deze ontheffing of vergunning kan worden verleend, komt in beginsel pas aan de orde in een procedure op grond van de Wet natuurbescherming. Echter, deze vragen zijn ook relevant voor het bestemmingsplan omdat in deze Natuurtoets wordt beoordeeld of ten tijde van de vaststelling van het bestemmingsplan het op voorhand in redelijkheid duidelijk is dat de Wet natuurbescherming niet de uitvoerbaarheid van het plan in de weg zal staan. Het bestemmingsplan kan pas worden vastgesteld nadat uit een Natuurtoets duidelijk is geworden of voor de activiteiten die volgen uit deze vaststelling de mogelijkheid bestaat tot het verkrijgen van een ontheffing of vergunning.

Om deze voorgaande vragen te kunnen beantwoorden worden onder andere de volgende deelvragen beantwoord:

- Welke in het kader van de Wnb beschermde soorten (en/of vaste rust- en verblijfplaatsen) komen voor in het beïnvloedingsgebied van de voorgenomen ontwikkeling?
- Vinden er als gevolg van de ontwikkeling effecten plaats op deze soorten en worden daarbij verbodsbepalingen overtreden?
- Is het noodzakelijk om mitigerende maatregelen te nemen en welke zijn dit?
- Dient in het kader van de Wnb een ontheffing aangevraagd te worden?
- Komen in de beïnvloedingszone van het projectgebied beschermde natuurgebieden voor? Zo ja, welke zijn dit en wat zijn de gevolgen hierop?
- Dienen vervolgstappen in de vorm van een uitwerking- of een compensatieplan opgesteld te worden?

Op bovenstaande vragen wordt in hoofdstuk 4 en 5 een antwoord gegeven (zie ook de leeswijzer).

1.5 Leeswijzer

De Natuurtoets is als volgt opgebouwd:

- De Natuurtoets begint met de belangrijkste conclusies. Deze komen voort uit de resultaten van voorliggende Natuurtoets.

De hierop volgende hoofdstukken vormen de onderbouwing van deze conclusies:

- Hoofdstuk 1 geeft de aanleiding van de Natuurtoets en het projectvoornemen;

- Hoofdstuk 2 beschrijft beknopt het wettelijk kader;
- Hoofdstuk 3 geeft een toelichting op de methodiek van de Natuurtoets;
- Hoofdstuk 4 beschrijft het gebied en gaat in op de ecologische waarden en de beschermde soorten en gebieden in (de omgeving) van het projectgebied;
- Hoofdstuk 5 toetst de activiteiten aan de natuurwetgeving en het NNN.

2 Wettelijk kader Wet natuurbescherming

Dit hoofdstuk beschrijft het wettelijk kader van de soortenbescherming ([paragraaf 2.2](#)) en de gebiedsbescherming ([paragraaf 2.3](#)) relevant voor voorliggende Natuurtoets. In [paragraaf 2.4](#) wordt de vervolgpcedure aangegeven bij een overtreding van verbodsbepalingen.

2.1 Algemeen

De Wet natuurbescherming (hierna Wnb) heeft per 1 januari 2017 de Boswet, Flora- en faunawet en de Natuurbeschermingswet 1998 vervangen. De Wnb regelt de bescherming van Natura 2000-gebieden, bescherming van soorten en de bescherming van houtopstanden. In de voorliggende Natuurtoets wordt niet ingegaan op de bescherming van houtopstanden.

Naast bescherming vanuit de Wnb, zijn er ook gebieden die planologisch beschermd zijn. Het betreft het 'Natuurnetwerk Nederland' (hierna NNN). De bescherming van het NNN verloopt via het ruimtelijke ordeningsrecht (Barro, bestemmingsplannen) en niet via de natuurwetgeving.

2.2 Soortbescherming

In de Wnb is soortbescherming opgedeeld in drie categorieën. Voor elke categorie gelden verschillende verbodsbepalingen die zijn vermeld in artikel 3.1, 3.5 en 3.10 van de Wnb. Het gaat om de volgende drie categorieën:

1. soorten van de Vogelrichtlijn;
2. soorten van de Habitatrichtlijn, inclusief bijlage I en II uit Verdrag van Bern en bijlage I uit Verdrag van Bonn;
3. 'andere soorten' (onderdeel A 'fauna' en onderdeel B 'flora').

De verbodsbepalingen en ontheffingsgronden voor de eerste twee categorieën komen rechtstreeks uit de Vogel- en Habitatrichtlijn. De derde categorie vindt zijn oorsprong in de nationale wetgeving.

Soorten van de Vogelrichtlijn

Voor Vogelrichtlijnsoorten is het verboden om in het wild levende vogels te doden of te vangen, opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels te vernielen, te beschadigen, te rapen of nesten van vogels weg te nemen. Daarnaast is het verboden vogels opzettelijk te storen. Dit laatste verbod geldt niet voor een aantal vogelsoorten, indien de storing niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding en het nest zelf zijn functionaliteit behoudt (zie artikel 3.1 in tekstkader in de bijlage).

Soorten van de Habitatrichtlijn

Voor soorten van artikel 3.5 (Habitatrichtlijn, Bern en Bonn) is het eveneens verboden om in het wild levende dieren en planten in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen, opzettelijk eieren van dieren te vernielen of te rapen. Voortplantings- of rustplaatsen mogen niet beschadigd of vernield worden. Daarnaast geldt er een verbod op om planten behorend bij artikel 3.5 te plukken, verzamelen, af te snijden, te ontwortelen of te vernielen. In tegenstelling tot de Vogelrichtlijnsoorten in artikel 3.1, mogen dieren behorend bij artikel 3.5 niet opzettelijk verstoord worden, ook niet als er geen wezenlijke invloed is op de staat van

instandhouding. Daarbij dient opgemerkt te worden dat een aantal vogelsoorten ook vallen onder artikel 3.5 en daarom niet verstoord mogen worden (zie ook tabel E in de bijlage).

Andere soorten

Naast de Europees aangewezen beschermde flora en fauna, is er in Nederland ook een Nationale soortenlijst gemaakt die niet gedekt wordt door de Vogel- en Habitatrichtlijn, Verdrag van Bern of Verdrag van Bonn. Deze soorten zijn opgenomen in bijlage A en B van de Wnb, zie ook Bijlage tabel C en D van voorliggend rapport. Voor soorten in bijlage A geldt een verbod op opzettelijk doden of vangen van dieren, opzettelijk beschadigen of vernielen van vaste voortplantings- of rustplaatsen van dieren. Voor soorten in bijlage B geldt een verbod op opzettelijk plukken, verzamelen, afsnijden, vernielen en ontwortelen van planten. In tegenstelling tot artikel 3.1 en 3.5, is verstoring van deze soorten toegestaan.

Met betrekking tot de 'andere soorten' geldt er voor een deel van deze soorten een landelijke vrijstelling (zie Regeling Natuurbescherming, bijlage 13) voor handelingen en projecten genoemd in artikel 1.3, lid 1, onderdeel a (Besluit natuurbescherming). Hier valt het landelijk gastransportnet, bedoeld in artikel 1, eerste lid, onderdeel n van de Gaswet ook onder.

Indien bij het voornemen gestelde verboden in artikel 3.1, 3.5 of 3.10 worden overtreden, dient gewerkt te worden conform een gedragscode. Biedt een gedragscode geen oplossing, dan is het mogelijk om een ontheffing aan te vragen bij de RVO. De grond waarop een ontheffing mogelijk is, verschilt per categorie. Zie de Bijlage voor een uitgebreide toelichting.

2.3 Gebiedsbescherming

2.3.1 Natura 2000

Natura 2000-gebieden zijn natuurgebieden van groot internationaal belang. Deze gebieden zijn aangewezen onder de Europese Habitat- en / of Vogelrichtlijn. Voor de gebieden en de daarbij aangewezen soorten en habitattypen zijn instandhoudingsdoelstellingen opgesteld. Een activiteit mag niet leiden tot significant negatieve effecten op deze doelen of tot een aantasting van de natuurlijke kenmerken. Indien op voorhand significante effecten niet uitgesloten kunnen worden dient een Passende beoordeling opgesteld te worden.

2.3.2 Natuurnetwerk Nederland

Het Natuurnetwerk Nederland is een stelsel van ecologisch hoogwaardige natuurgebieden; de Natura 2000-gebieden maken daar deel van uit. Naast de Natura 2000-gebieden bevat het NNN ook overige leefgebieden van soorten en – om isolatie te voorkomen – gebieden die een verbinding vormen tussen natuurgebieden. Het NNN is onderdeel van het actieve beleid om bedreigde dier- en plantensoorten in een gunstige staat van instandhouding te brengen. De natuurgebieden die behoren tot het NNN en hun functies worden planologisch beschermd, hier geldt het 'nee, tenzij'-principe. De planologische bescherming betekent in het kort dat geen nieuwe bestemmingen worden toegestaan die per saldo leiden tot een significante aantasting van de oppervlakte, de kwaliteit en de samenhang van het NNN. Hieraan wordt getoetst bij de verlening van een omgevingsvergunning op grond van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo).

3 Methodiek

Dit hoofdstuk beschrijft de methodiek die gehanteerd wordt tijdens het bureauonderzoek ([paragraaf 3.2](#)) en gedurende het terreinbezoek ([paragraaf 3.3](#)) van voorliggende Natuurtoets. In [paragraaf 3.4](#) wordt aangeduid hoe deze gegevens leiden tot een conclusie.

3.1 Algemeen

Het onderzoek naar het voorkomen van beschermde soorten en ligging van beschermde gebieden is opgebouwd uit twee onderdelen:

1. Bureaustudie naar waarnemingen van beschermde soorten uit het (recente) verleden en ligging van beschermde gebieden in de invloedsfeer van het project;
2. Terreinbezoek naar de (mogelijke) aanwezigheid van beschermde soorten.

3.2 Bureauonderzoek

Afbakening beschermde soorten

In het bureauonderzoek wordt specifiek gekeken naar soorten uit de Vogelrichtlijn (artikel 3.1), soorten van de Habitatrichtlijn (artikel 3.5) en 'andere' beschermde soorten (artikel 3.10). Voorgenoemde soorten zijn in Nederland zeldzaam of hebben een Europese bescherming (Habitatrichtlijn bijlage IV-soorten, bijlage II Verdrag van Bern en bijlage I Verdrag van Bonn) en moeten worden getoetst op voorkomen en het projecteffect. Treden effecten op, of worden verbodsbepalingen overtreden, dan zijn er maatregelen nodig om deze effecten te voorkomen, verzachten of te compenseren om te voldoen aan de Wnb.

'Andere' beschermde soorten die zijn opgenomen in een landelijke vrijstelling zijn niet meegenomen in deze toetsing. Deze soorten zijn zodanig algemeen dat de gunstige staat van instandhouding niet in het geding komt het voorliggende project. Wel geldt de algemene zorgplicht. Door rekening te houden met de kwetsbare seizoenen van deze soorten, wordt voldoende aan de zorgplicht voldaan en kan de gunstige staat van instandhouding worden gegarandeerd.

Bij de toetsing wordt gewerkt met de "Aangepaste lijst met jaarrond beschermde nesten" (LNV, 2009). Dit is een lijst met vogelsoorten waarvan het nest ook buiten de broedperiode beschermd is, omdat deze soorten jaarlijks gebruik maken van dit nest of omdat deze buiten de broedperiode een belangrijke functie heeft als slaapplek. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen jaarrond beschermde nesten (categorie 1t/m4) en mogelijk jaarrond beschermde nesten (categorie 5).

Bronnen

Om een beeld te krijgen van de verspreiding en (mogelijk) voorkomen van beschermde soorten in en rond het projectgebied, wordt de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) geraadpleegd. Hierbij wordt nagegaan of er in de periode 2012-2017 beschermde soorten zijn aangetroffen in of nabij het projectgebied. Daarnaast worden indien relevant ook regionale bronnen, atlassen, gebruikt. Deze atlassen maken veelal gebruik van atlasblokken (5 x 5 kilometer). De

soortgegevens hebben daarom betrekking op de regio en niet specifiek op het projectgebied. Bij It Fryske Gea is navraag gedaan over bekende verspreidingsgegevens van bekende soorten uit het plangebied en aangrenzende natuurgegevens (bijv. vanuit inventarisaties). Aan de hand van de resultaten van de bureaustudie wordt een inschatting gemaakt of het plangebied tot het bekende verspreidingsgebied van de betreffende soorten behoort.

Voor het bepalen van de ligging van de beschermde gebieden is gebruik gemaakt van de gebiedendatabase op de website van het Ministerie van EZ of provinciale digitale atlassen. Om inzicht te krijgen in de ligging van het projectgebied t.o.v. van de EHS of NNN is de provinciale website geraadpleegd.

3.3 Terreinbezoek

Naast de voornoemde bureaustudie is het plangebied bezocht door een deskundig ecooloog. Naast directe waarnemingen van beschermde soorten kan, op basis van de aanwezige biotopen in het plangebied en directe omgeving, worden bepaald in hoeverre de aanwezigheid van beschermde soorten aannemelijk gesteld kan worden op basis van aanwezig geschikt habitat. Dit is noodzakelijk omdat nacht-actieve of seizoensgebonden soorten flora en fauna mogelijk niet kunnen worden waargenomen tijdens het veldbezoek. Aan de hand van het aangetroffen biotoop en habitatvoorkeur(en) kunnen echter wel indicaties worden gegeven van het mogelijk voorkomen van deze soorten op de locatie. Het gaat hier om een deskundigenoordeel op basis van de fysieke gesteldheid van het terrein (biotopenonderzoek). Daarnaast zijn de aangetroffen belangwekkende soorten opgetekend.

Op 7 januari en 11 februari 2015 is het terreinbezoek uitgevoerd door een deskundig ecooloog van Antea Group; Op 15 november 2017 is het projectgebied nogmaals door een ecooloog bezocht in het kader van de update van de natuurtoets uit 2015. Dit veldbezoek is uitgevoerd bij bewolkt weer met een temperatuur van circa 10 C° (www.buienradar.nl). Tijdens het terreinbezoek is het projectgebied te voet belopen. Bomen in en nabij het projectgebied zijn bekeken met een verrekijker. De Nije Maadskutting en de brede watergang aan de noordzijde van het aangrenzende maaipad zijn daarbij met een schepnet bemonsterd.

3.4 Effectbeoordeling en advies vervolgtraject

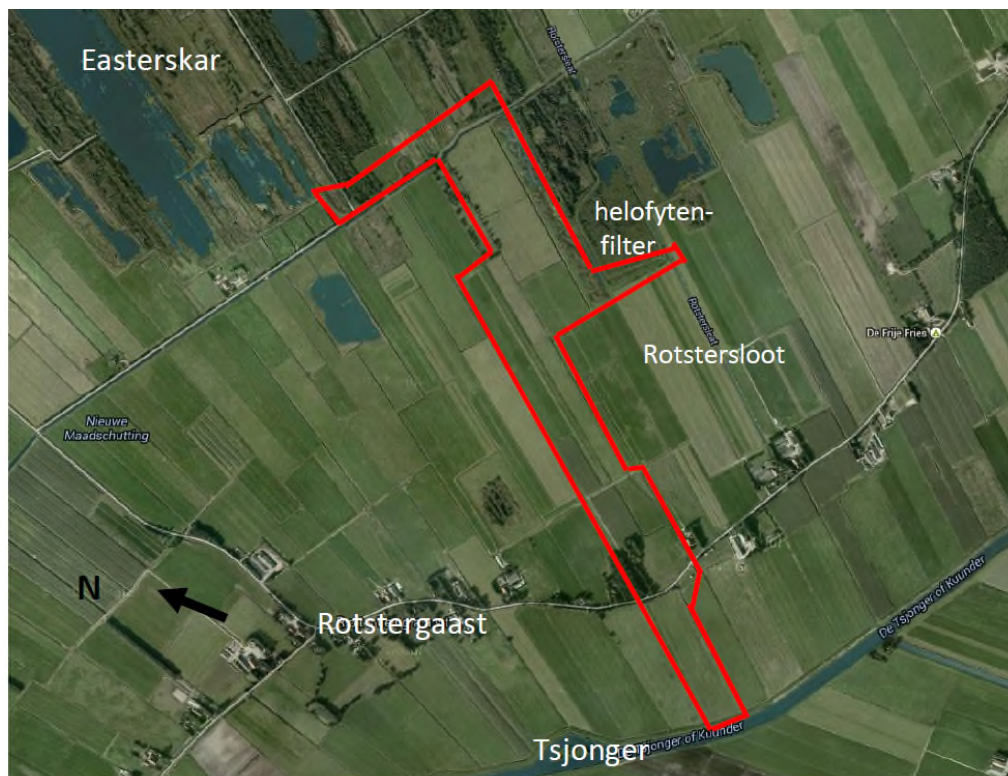
Aan de hand van de bevindingen uit het bureauonderzoek en de resultaten van het verkennend terreinbezoek kan worden bepaald of een vervolgonderzoek nodig is om beschermde soorten uit te sluiten en om te bepalen wat de effecten zijn. Tevens kan worden geadviseerd over de te volgen procedure inzake de natuurwetgeving.

4 Resultaten

In [paragraaf 4.1](#) wordt allereerst een gebiedsbeschrijving van het projectgebied gegeven. Vervolgens wordt in [paragraaf 4.2](#) in gegaan op de resultaten van de in het gebied aanwezige of verwachte beschermde soorten (uiteenzetting van de resultaten van de bureaustudie en het terreinbezoek), waarna in [paragraaf 4.3](#) de ligging van gebieden beschermd in het kader van de Wet natuurbescherming en het NNN in de omgeving van het projectgebied aangegeven wordt.

4.1 Gebiedsbeschrijving

Het plangebied ligt ten zuidwesten van Heerenveen, tussen het Easterskar en de Tsjonger (figuur 4.1). Het gebied heeft een open karakter en bestaat grotendeels uit grasland en maïsakkers. In het grootste deel van het plangebied betreft het daarbij intensief gebruikt agrarische percelen, met een monotone vegetatie. De sloten in dit deel van het plangebied zijn in het najaar geschoond.

Figuur 4.1. Begrenzing van het projectgebied.

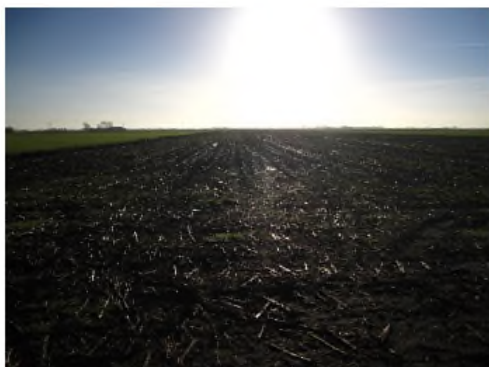
Alleen de noordelijke graslandpercelen worden wat extensiever gebruikt. Hier is sprake van een dichte grasmatten, afgewisseld met uitgebreide haarden van akkerdistel van tientallen vierkante meters omvang, op de hogere koppen. De sloten in dit deel van het plangebied zijn niet geschoond. Aan de noordwestzijde ligt een graslandje met kleinschalig reliëf, met een vegetatie

bestaande uit pijpestrootje afgewisseld met lage grassen, en wat elzenbroekbos. Dit gedeelte wordt periodiek extensief begraasd.

Aan de noordzijde wordt het plangebied begrenst door een brede watergang met maaipad, en vervolgens de watergang de Nije Maadskutting met aansluitend het natuurgebied Easterskar; Aan de oostzijde ligt een watergang met aangrenzend een helofytenfilter. Dit helofytenfilter zuivert het water dat ingelaten wordt op het Nannewiid. Deze watergang langs de noordzijde van het plangebied en langs het helofytenfilter zijn geschoond en gehekkeld. Bij de watergang aan de noordzijde is daarbij aan een zijde de oevervegetatie gespaard. De oeverzone van de Nije Maadskutting is begroeid met bomen (elzen) en een smalle kraag van riet en andere hoog opgaande oeverplanten.

Waar de verbindingszone de Schoterweg kruist, is bebouwing en opgaand groen aanwezig. Aan de noordzijde loopt de grens door het bestaande helofytenfilter en door het Easterskar in verband met de aansluiting van watergangen, beheer-en voetpaden.

In figuur 4.2 is een impressie gegeven van het projectgebied.

Maisakker tussen de Schoterweg en de Tsjonger

Schoterweg

Grasland noordwestzijde.

Sloot langs rietfilter

Tsjonger met ruige oeverstrook
Figuur 4.2. Impressie van het projectgebied.

Nije maadskutting

4.2 Beschermde soorten

4.2.1 Resultaten bureauonderzoek

Uit de recente verspreidingsinformatie blijkt dat in of nabij het projectgebied in het verleden diverse beschermde soorten zijn waargenomen (binnen een straal van 2,5 kilometer). Dit betreft de beschermde soorten genoemd in Habitatrictlijn (bijlage IV onderdeel a en b) en de niet-vrijgestelde 'andere soorten' uit bijlage I (onderdeel a en b) van de Wet natuurbescherming. De soorten zijn weergegeven in tabel 4.1.

Tabel 4.1. Overzicht waargenomen beschermde soorten (Habitatrictlijn (HR), lijsten A en B behorende bij artikel 3.10) en vogelsoorten met een jaarrond beschermd nest aangegeven met een 'X', in de directe omgeving van het projectgebied (2,5 kilometer; NDFF, 2012-2017). Deze informatie is (deels) afkomstig uit de NDFF (19-10-2017) en mag niet zonder toestemming van BIJ12 worden verstrekt aan derden of op enige andere wijze openbaar gemaakt worden.

Soortgroep	Soort	JRB	HR	A/B
Vogels met een jaarrond beschermd nest (categorie 1t/m4)*	Boomvalk	X		
	Buizerd	X		
	Havik	X		
	Huismus	X		
	Kerkuil	X		
	Roek	X		
	Sperwer	X		
	Wespendief	X		
Zoogdieren	Boommarter			X
	Meervleermuis		X	
	Otter		X	
	Rosse woelmuis			X
	Steenmarter			X
	Waterspitsmuis			X
Reptielen	Adder			X
	Hazelworm			X
	Levendbarende hagedis			X
	Ringslang			X
Amfibieën	Heikikker		X	
	Poelkikker		X	
	Rugstreeppad		X	
Insecten - Dagvlinders	Grote vuurvinder		X	
Insecten - Kevers	Niet waargenomen			
Insecten - Libellen	Gevlekte glanslibel			X
	Gevlekte witsnuitlibel		X	
	Groene glazenmaker		X	
	Kempense heidelibel			X
	Noordse winterjuffer		X	
	Sierlijke witsnuitlibel		X	

Vissen	Grote modderkruiper			X
Planten	Niet waargenomen			

*Categorie 5: de afweging of er sprake is van een jaarrond beschermd uit categorie 5 wordt gemaakt bij de beschrijving van de resultaten van het terreinbezoek (paragraaf 4.2.2).

** Vleermuizen: gewone dwergvleermuis, gewone grootoorvleermuis, rosse vleermuis, laatvlieger

Op basis van de verspreidingsgegevens van een soort, in combinatie met kennis van de terreingeschiktheid voor deze soorten, is vervolgens nagegaan of het projectgebied een functie vervult voor (onder andere) deze soorten en of effecten aan de orde zijn. De bevindingen worden in paragraaf 4.2.2 uiteengezet.

4.2.2 Resultaten terreinbezoek - ecologische bevindingen

Op basis van het bureauonderzoek en het terreinbezoek wordt per soortgroep ingegaan op de eventuele (kans op) aanwezigheid van beschermde soorten in het projectgebied.

Vogels

Soorten met jaarrond beschermd nest (categorie 1 t/m 4)

Voor de meeste soorten uit de bureaustudie geldt dat er geen geschikte nestplaatsen aanwezig zijn in het plangebied, vanwege het ontbreken van bebouwing (kerkuil, huismus) of houtopstanden van voldoende omvang (havik, sperwer, wespandief). In 2013 is een broedvogeltelling in het gebied uitgevoerd (Jager & Kleefstra, 2014). Daarbij zijn geen territoria van soorten met een jaarrond beschermd nest aangetroffen.

Bij het terreinbezoek in 2017 is een groot nest waargenomen in één van de elzen in het noordoorden van het plangebied. Op basis van de structuur van het nest is dit zeer waarschijnlijk een buizerdnest.

Overige soorten met een jaarrond beschermd nest zijn tijdens het terreinbezoek niet waargenomen.

Soorten met mogelijk een jaarrond beschermd nest (categorie 5)

Daarnaast zijn er categorie 5-vogelsoorten, waarvan de nesten alleen jaarrond zijn beschermd als zwaarwegende feiten of ecologische omstandigheden dat rechtvaardigen. Dit laatste is op het projectgebied niet van toepassing. Er zijn geen categorie 5 soorten te verwachten die zeldzaam zijn in de omgeving of onvoldoende nestgelegenheden hebben in de omgeving. Bij de inventarisatie uit 2013 (Jager & Kleefstra, 2014) zijn ook geen broedterritoria van categorie 5-vogelsoorten aangetroffen. Derhalve zijn er geen zwaarwegende feiten of ecologische omstandigheden die jaarronde bescherming van nesten van deze soorten rechtvaardigen.

Algemene vogelsoorten (artikel 3.1 en 3.5)

In 2013 werden in het plangebied diverse territoria van uiteenlopende broedvogels vastgesteld (Jager & Kleefstra, 2014), zoals van bergeend, kuifeend, krakeend, kwartel, scholekster, wulp, grasmus, grote lijster, roodborsttapuit, boompieper, graspieper, kneu en algemene soorten. Uitsluitend in het helofytenfilter werden tevens blauwborst, sprinkhaanzanger, rietzanger, snor, waterral, roerdomp, purperreiger, paapje en putter vastgesteld.

Tijdens de veldbezoeken zijn algemene vogelsoorten waargenomen, zoals roodborst, zwarte kraai, wilde eend, merel, pimpelmees, spreeuw, houtduif, zanglijster, koolmees, vink, gaai en winterkoning. Tijdens het tweede veldbezoek in de winter van 2015 waren er grote aantallen kolganzen en grauwe ganzen aanwezig, enkele grote zilvereigers en een groep wilde zwanen.

Zoogdieren

Vleermuizen

Langs de Schoterweg en de zone langs de Nije Maadskuting worden vleermuizen verwacht die hier foerageren, dan wel deze structuren gebruiken als vliegroute. Ten noorden van het Easterskar, in Sint Johannesga, is een enkele keer melding gedaan van een meervleermuis (bron: NDFF). Het Easterskar zal deel uit maken van het foerageergebied van deze soort.

Overige (land)zoogdieren

De waterspitsmuis is bekend van het Easterskar. De noordkant van de verbindingzone is geschikt voor deze soort, door de aanwezigheid van extensief beheerde graslanden, slootjes met helder water, het helofytenfilter en de aanwezigheid van bomen en struiken. Deze soort kan in het plangebied niet worden uitgesloten.

Rosse woelmuis komt voor in het natuurgebied Rottige Meente, ten zuiden van de Tjonger. In de omgeving van het plangebied is de soort een enkel keer aangetroffen bij braakballenonderzoek (bron: NDFF). Deze rosse woelmuis heeft een voorkeur voor loof- en gemengd bos met een ondergroei van struweel of kruiden. Open gebieden worden gemedend. In het plangebied wordt deze soort daarom niet verwacht.

De otter komt veelvuldig voor in de omgeving van het plangebied. Waarnemingen zijn bekend uit het Easterskar, het helofytenfilter en de Tjonger. Ook langs de Nije Maadskutting zijn diverse waarnemingen van sporen van de otter bekend. Bij het veldbezoek in 2015 is bij de gemalen 'Reidfjild' en 'Easterskar' aan de Rotstersloot een otterspraint gevonden. De Nije Maadskutting is voor deze soort eveneens een geschikt leefgebied. In de overige watergangen in het plangebied wordt de soort niet verwacht omdat deze relatief smal en ondiep zijn.

Sporen of (potentiele) verblijfplaatsen van das en steenmarter zijn in het plangebied niet aangetroffen. Het kan echter niet uitgesloten worden dat het plangebied onderdeel is van het foerageergebied van deze beide soorten. Daarbij moet opgemerkt worden dat de steenmarter door de provincie is opgenomen op de lijst met beschermde soorten waarvoor een algehele vrijstelling geldt (bron: Verordening Wet natuurbescherming Fryslân 2017). Dit houdt in dat voor ingrepen in het kader van ruimtelijke inrichting van gebieden geen ontheffing voor deze soort hoeft te worden aangevraagd.

De boommarter is bekend uit het natuurgebied Brandemeer, ten zuiden van de Tjonger. Deze soort heeft een voorkeur voor bossen. Grote open gebieden, zoals het plangebied, worden vermeden. De boommarter wordt niet verwacht in het plangebied.

Vissen

Uit het Easterskar is één waarneming bekend van de grote modderkruiper. Het betreft een melding uit 2009 van een enkel exemplaar. De soort kan niet worden uitgesloten in de

watgang parallel aan de Nije Maadskutting en in het helofytenfilter. De rest van het plangebied is voor deze soort niet geschikt. Op 6 november 2017 is deze watgang met behulp van een RAVON-steeknet bemonsterd op Grote modderkruiper. Daarbij is deze soort niet aangetroffen.

In de natuurtoets uit 2015 wordt vermeld dat een aantal watgangen in het plangebied geschikt zijn voor bittervoorn en kleine modderkruiper. Deze beide soorten zijn met ingang van wet natuurbescherming op 1-1-2017 niet meer beschermd. Wel blijft ten alle tijden de algehele zorgplicht geldig.

Reptielen

De ringslang komt veelvuldig voor in het Easterskar en langs de Tjonger. Ook in de zone langs de Nije maadskutting wordt de ringslang met enige regelmaat waargenomen. Uit het plangebied zelf is één waarneming uit 2007 bekend op de oever van de Nije Maadskutting. In het plangebied zijn ook geen geschikte overwinteringsplekken of broedhopen (voortplantingsplekken) aanwezig. Voorkomen van de ringslang is beperkt tot foeragerende en migrerende dieren.

In het Easterskar worden jaarlijks adder en levendbarende hagedis gemeld. In het verleden is éénmaal een hazelworm gemeld. Het noordwestelijke graslandje is in potentie een geschikt biotoop voor de levendbarende hagedis. Het betreft echter slechts een beperkte oppervlakte. De watgangen aan de noordzijde vormen een barrière voor de uitwisseling van individuen met het Easterskar. Op een andere locatie met een natuurrestant van vergelijkbare omvang, en eveneens van het Easterskar gescheiden door de brede watgang, is in 2010 echter nog een levendbarende hagedis waargenomen. Bekend is dat de levendbarende hagedis lang stand kan houden in kleine snippers natuurgebieden. Het noordwestelijke graslandje is geaccidenteerd en heeft veel structuurelementen waar de levendbarende hagedis kan overleven, zoals een verhoogde zandrug langs de westelijke sloot, oude elzenstobben, oude pijpestrootjepollen en grasland met verschillende vegetatiehoogte en – samenstelling. Door (onregelmatige) begrazing kunnen de voorwaarden voor deze soort in stand zijn gebleven.

Adder en hazelworm worden niet verwacht vanwege de kleine omvang van dit biotoop, het ontbreken van overwinteringsplekken en de barrièrewerking van de Nije maadskutting.

Amfibieën

In het Easterskar komen de heikikker en poelkikker voor (bron: NDFF). Waarnemingen van de heikikker zijn ook bekend van het helofytenfilter. Beide soorten zijn ook bekend uit een watgang ten noorden van Rotstergaast. Het betreft een enigszins kronkelende watgang.

Deze beide soorten stellen specifieke eisen aan hun biotoop, met name wat betreft hun voortplantingswateren. Binnen het plangebied zijn geen geschikte voortplantingsplekken aanwezig.

Rondom een specifieke waterplas aan de oostzijde van het Easterskar komt rugstreeppad voor. De rugstreeppad is een pioniersoort, met een voorkeur voor onbegroeide wateren met rondom open begroeiingen. De rugstreeppad wordt momenteel niet verwacht in het plangebied.

Vlinders, Libellen en overige soortgroepen

In het Easterskar komen enkele beschermde libellensoorten voor. Het betreft gevlekte glanslibel, gevlekte witsnuitlibel, groene glazenmaker, noordse winterjuffer en sierlijke witsnuitlibel. Daarbij

zijn van de gevlekte witsnuitlibel ook waarnemingen bekend van de Nije Maadskutting, ter hoogte van het helofytenfilter; van de Noordse winterjuffer zijn waarnemingen bekend uit het helofytenfilter.

In het natuurgebied Brandemeer, ten zuiden van de Tjonger, komen eveneens gevlekte witsnuitlibel, groene glazenmaker, noordse winterjuffer en sierlijke witsnuitlibel voor. Tevens komen hier ook de Kempense heidelibel en de grote vuurvlieder voor.

In het plangebied zelf worden uitsluitend algemene soorten libellen verwacht. Geschikt voortplantingsbiotoop voor de beschermde libellensoorten ontbreekt. De groene glazenmaker wordt uitgesloten vanwege het ontbreken van krabbenscheervegetaties. Gevlekte glanslibel en Gevlekte witsnuitlibel, zijn soorten van mesotrofe moerassen. Voortplantingswateren van deze beide soorten bestaan uit uitgestrekte, open riet- en zeggenruigtes; waarbij de gevlekte witsnuitlibel met name rondom verlandingszones voorkomt. De noordse winterjuffer daarentegen komt met name voor rondom kleine petgaten en watergangen van enkele meters breed met een begroeiing van riet of lisdoddes. De sierlijke witsnuitlibel plant zich voor in de beschutte oeverzone van meren en stilstaande wateren met een rijke onderwaterbegroeiing. Deze wateren zijn matig voedselrijk en doorgaans omgeven door bos. De Kempense heidelibel plant zich voort in stilstaande of langzaam stromende wateren met een grote, ondiepe moeraszone, met een structuurrijke vegetatie langs de oeverzone. Dergelijke wateren ontbreken in het plangebied.

De imago's houden zich in het algemeen op nabij hun voortplantingswateren. Gevlekte glanslibel wordt echter vaker boven land gezien dan nabij het water, waarbij de imago's jagen langs bosranden en struweel in de buurt. Ook pas uitgesloten gevlekte witsnuitlibel voltooid het rijpingsproces op afstand van het water, om na ruim een week weer terug te keren bij het water. Bij ongunstige vliegomstandigheden houden de adulte libellen zich schuil in opgaande begroeiing. In het algemeen sterven de adulte libellen in het najaar. Echter, de Noordse winterjuffer overwintert als imago in dichte, opgaande vegetaties. Specifiek voor deze soort zijn schrale vegetaties belangrijk als foerageergebied voor de adulte dieren.

Vanwege het nagenoeg ontbreken van opgaande begroeiing heeft het plangebied geen specifieke functie voor de adulten van de genoemde libellensoorten.

Voorkomen van grote vuurvlieder wordt uitgesloten op basis van het ontbreken van de waardplant van deze soort (waterzuring) en ruigere delen met voldoende aanbod van nectarplanten.

4.2.3 Samenvatting beschermde soorten

Uit het terreinbezoek is gebleken dat de soorten weergegeven in Tabel 4.2 en die een beschermde status hebben in de Wet natuurbescherming mogelijk voor kunnen komen in het projectgebied. In hoofdstuk 5 wordt nader op deze soorten in gegaan.

In de directe omgeving van het plangebied komt de rugstreeppad voor. Op dit moment is geen geschikt biotoop voor deze soort aanwezig in het plangebied. Als gevolg van de werkzaamheden kan een aantrekkelijk biotoop voor deze soort ontstaan. Mogelijk dat deze soort dan het plangebied in zal trekken. Om negatieve effect op de rugstreeppad dan te voorkomen is het

noodzakelijk om hierop te anticiperen. In hoofdstuk 5 wordt deze soort daarom ook meegenomen in de effectbeoordeling.

Tabel 4.2. Mogelijk aanwezige beschermde soorten in het projectgebied.

Soortgroep	Soort	Beschermings-regime	Aanwezigheid	Toelichting
Vogels	Algemene broedvogels	Artikel 3.1	Mogelijk	Potentiele nestgelegenheid in en nabij het projectgebied
	Jaarrond beschermd nest buizerd	Artikel 3.1	Ja	Nest in 1 van de elzen in het noordwesten van het plangebied
Zoogdieren	Verskillende soorten vleermuizen	Artikel 3.5	Mogelijk	Mogelijk foerageergebied en vliegroutes
	Otter	Artikel 3.5	Ja	Nije Maatskutting en oeverzone onderdeel foerageergebied en migratieroute
	Waterspitsmuis	Artikel 3.10	Mogelijk	Noordelijke deel projectgebied mogelijk leefgebied
Reptielen	Levendbarende hagedis	Artikel 3.10	Mogelijk	Noordwestelijke perceel mogelijk leefgebied
	Ringslang	Artikel 3.10	Mogelijk	Plangebied mogelijk onderdeel van foerageergebied

4.3 Beschermde gebieden

Natura 2000-gebieden

Het projectgebied ligt niet in een beschermd N2000-gebied. Het dichtstbijzijnde Natura 2000-gebied is de Rottige Meente-Brandemeer, dat is aangewezen als Natura 2000-gebied vanuit de Habitat- en Vogelrichtlijn. Dit gebied ligt op circa 2,5 kilometer afstand ten zuiden van het projectgebied, aan de overzijde van de Tjonger (zie figuur 4.2).

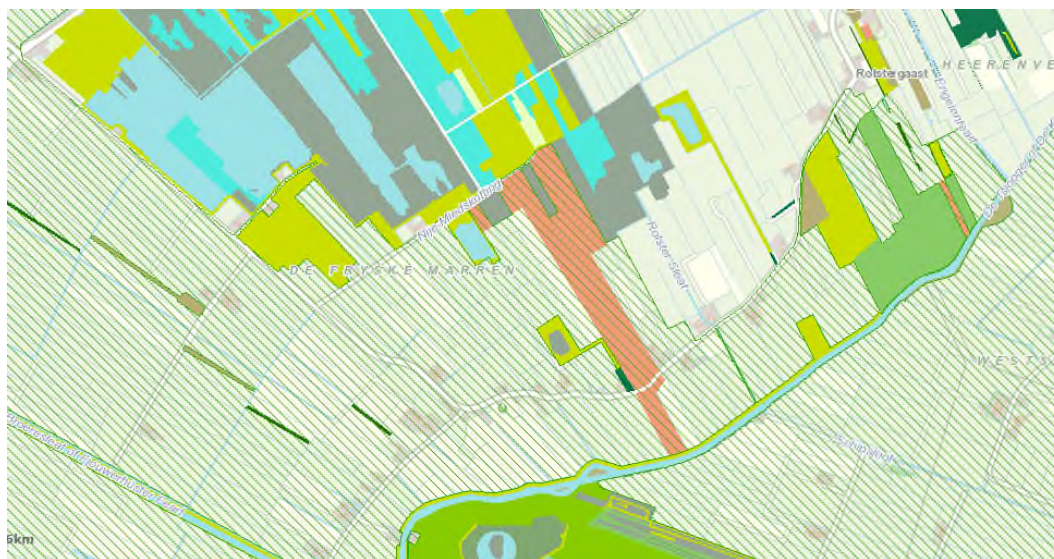
Figuur 4.2. Ligging Natura 2000-gebied Rottige Meente-Brandemeer (rood gearceerd) en EHS (groen en blauw) ten opzichte van het projectgebied (rood omcirkeld). Bron: Kaartviewer provincie Fryslan (<http://fryslan.maps.arcgis.com>, 2017)

Ecologische hoofdstructuur

Het plangebied ligt geheel in het Natuurnetwerk Nederland. Het plangebied is daarbij grotendeels aangemerkt als nog om te vormen naar natuur. Het perceel in de noordwesthoek is aangemerkt als beheertype moeras (zie figuur 4.3).

De Tjonger is aangemerkt als beheertype zoete plas; de aangrenzende kade heeft als beheertype kruiden- en faunarijkgaslanden.

Het Easterskar bestaat uit een afwisseling van de beheertypen zoete plas, moeras, hoog- en laagveenbos en kruiden- en faunarijkgasland.

Figuur 4.3. Overzicht van de beheertypen in de nabije omgeving van het plangebied. Het plangebied is aangeduid in rood, d.w.z. nog om te vormen naar natuur. Bron: Kaartviewer provincie Fryslan (<http://fryslan.maps.arcgis.com>, 2017).

5 Toetsing

In [paragraaf 5.1](#) is de effectbepaling van het project gegeven. In [paragraaf 5.2](#) worden de werkzaamheden getoetst aan de soortenbescherming (Wnb). In [paragraaf 5.3](#) wordt het project getoetst aan het beschermingsregime van het NNN-gebied en de Wet natuurbescherming (Wnb).

Indien vervolgstappen aan de orde zijn is dit per (sub)paragraaf in een blauw tekstkader weergegeven.

5.1 Effectbepaling project

De volgende biotopen worden beïnvloed door het voornemen:

- Bestaande grasland wordt grotendeels vergraven. Delen van percelen wordt het maaiveld verlaagd en van andere verhoogd. Er wordt gewerkt met een gesloten grondbalans;
- Er wordt een nieuwe watergang gegraven, vanaf de Tjonger tot aan de Nije Maadskutting. Nabij de Tjonger worden een aantal petgaten gegraven;
- Ten behoeve van de peilrealisatie worden enkele kunstwerken en duikers aangelegd.
- De grondwaterstanden in het gebied worden verhoogd;
- Er wordt een vispassage aangelegd;

Gedurende de uitvoering gaan de werkzaamheden gepaard met verstoring door geluid, licht en trilling als gevolg van de werkzaamheden. Tevens is er sprake van optische verstoring

Na uitvoering van de werkzaamheden ontstaat een structuurrijk grasland, met een grotere diversiteit in hoogteligging en overgangen van voedselrijkere, hogere koppen en schralere, nat delen (petgaten, watergang). De watergang wordt voorzien van brede, geleidelijke oeverzones waarin zich brede heloftytengordels kunnen ontwikkelen.

5.2 Toetsing effect op beschermde soorten

Uit het terreinbezoek is gebleken dat het projectgebied een potentieel geschikt biotoop biedt voor vogels, zoogdieren en reptielen (zie ook Tabel 4.2). Om deze reden is er enkel op deze soortgroepen een potentieel effect aan de orde. De onderstaande effectbeoordeling richt zich alleen op deze soort(groep)en. Overige beschermde soorten zijn uitgesloten en ondervinden geen effect van het voornemen.

5.2.1 Vogels

Alle in gebruik zijnde nesten van vogelsoorten in Nederland zijn beschermd onder de Wet natuurbescherming (artikel 3.1 en 3.5). Met de meeste broedvogels kan echter in het algemeen relatief eenvoudig rekening worden gehouden door werkzaamheden niet te starten in de broedtijd (circa maart tot en met juli¹) en indien concrete broedgevallen aanwezig zijn. Op deze

¹ Voor het broedseizoen wordt in het kader van de wet geen standaardperiode gehanteerd. Het broedseizoen is afhankelijk van klimatologische omstandigheden; dit houdt in dat het seizoen eerder dan wel later van start kan gaan en eerder dan wel later kan eindigen. Van belang is of er broedgevallen aanwezig zijn.

wijze (en wanneer de soorten uit artikel 3.5 kunnen uitwijken naar alternatief leefgebied) zijn geen belemmeringen vanuit de Wet Natuurbescherming aan de orde.

De verwachting is dat in het plangebied de dichtheid aan broedvogels beperkt is, maar de directe omgeving (Easterskar, helofytenfilter) vormt voor vele soorten een aantrekkelijk broedbiotoop. De werkzaamheden starten daarom pas na het broedseizoen.

In het plangebied is een nest aanwezig van de buizerd. Dergelijke nesten zijn het hele jaar beschermd, ook buiten het broedseizoen. Door de boom waarin dit nest zit te sparen, evenals aan weerszijde enkele bomen, blijft de functionaliteit van deze nestlocatie behouden.

Na afloop van de werkzaamheden is het gebied veel aantrekkelijker voor soorten die nu al in de directe omgeving voorkomen, zoals soorten van natte graslanden en oeverbegroeiing.

5.2.2 Zoogdieren

Beschermingsregime soorten Habitatrichtlijn (artikel 3.5)

Vleermuizen

Alle vleermuissoorten zijn beschermd en staan vermeld op bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn. Verwacht wordt dat het projectgebied onderdeel is van het foerageergebied voor vleermuizen. Ten behoeve van het voornemen worden geen lijnvormige structuren die van belang zijn als vliegroute doorbroken.

Vleermuizen zijn gevoelig voor verlichting. De werkzaamheden worden uitgevoerd tijdens de reguliere werkuren. Verlichting is daarmee niet aan de orde, met uitzondering van de schemerperiode aan het begin en einde van de werkdag in de wintermaanden. Vleermuizen zijn dan in winterslaap, zodat er zeker geen effecten op vleermuizen zijn.

In alle redelijkheid kan worden gesteld dat het voorgenomen project gedurende de uitvoering weinig of geen invloed zal hebben op de vleermuisactiviteiten binnen en rondom het projectgebied. Voor wat betreft vleermuizen zijn er geen belemmeringen ten aanzien van de Wet Natuurbescherming.

Na afronding van de werkzaamheden is het plangebied aantrekkelijker voor vleermuizen in de vorm van foerageergebied (o.a. petgaten). Mogelijk zal een aantal soorten de verbindingszone tevens gebruiken als vliegroute tussen het Easterskar en (via de Tjonger) de Brandemeer.

Otter

De otter leeft in oeverzones met voldoende dekking en rust van allerlei soorten stromende wateren. In het plangebied maakt de otter gebruik van de Nije maadskutting en de Tjonger als onderdeel van het foerageergebied en migratieroute tussen gebieden.

De otter is een nachttactief dier, met een grote actieradius. Omdat de werkzaamheden overdag worden uitgevoerd ondervindt de otter geen negatieve effecten van de werkzaamheden. Na afronding van de werkzaamheden zal de nieuwe watergang in het plangebied mogelijk door de otter gebruikt worden als migratieroute.

Beschermingsregime soorten Wet natuurbescherming (artikel 3.10)

Waterspitsmuis

Het noordelijke deel van het plangebied is mogelijk leefgebied voor de waterspitsmuis. Als gevolg van het grondverzet zal gedurende de uitvoering van de werkzaamheden dit gedeelte niet geschikt zijn voor de waterspitsmuis. Onderzoek moet worden gedaan om vast te stellen of de waterspitsmuis daadwerkelijk voorkomt in het plangebied.

Indien aanwezigheid wordt vastgesteld moet een ontheffing worden aangevraagd voor het vernietigen of verstoren van vaste verblijfplaatsen van de waterspitsmuis. Mitigerende maatregelen moeten genomen om de impact op de waterspitsmuis zoveel mogelijk te beperken. Daarbij moet worden gedacht aan het vroegtijdig onaantrekkelijk maken van het plangebied voor de waterspitsmuis door de vegetatie (inclusief de sloten) kort te maaien. Waterspitsmuis zal dan wegtrekken.

Effecten op de waterspitsmuis zijn tijdelijk van aard. Na herinrichting zal het gehele plangebied zich binnen 1 a 2 jaar ontwikkelen tot een geschikt leefgebied voor de waterspitsmuis. Als gevolg van de werkzaamheden komt het voortbestaan van de populatie niet in gevaar. De populatie in het Easterskar wordt niet verstoord. In de directe omgeving van het plangebied is voldoende alternatief leefgebied aanwezig waar de eventueel aanwezige waterspitsmuizen naar uit kunnen wijken. Het zal daarom geen probleem zijn om voor de waterspitsmuis een ontheffing te verkrijgen.

5.2.3 Reptielen

Beschermingsregime soorten Wet natuurbescherming (artikel 3.10)

Ringslang

De ringslang komt mogelijk voor in de oeverzone van de Nije Maadskutting en de aangrenzende natte graslanden. Door grondwerk en berijding kunnen individuen worden verstoord of gedood.

Onderzoek moet worden gedaan om vast te stellen of de ringslang daadwerkelijk voorkomt in het plangebied. Indien aanwezigheid wordt vastgesteld moet een ontheffing worden aangevraagd voor het verstoren van individuen van de ringslang. Mitigerende maatregelen moeten genomen om de impact op de ringslang zoveel mogelijk te beperken. Door het plangebied onaantrekkelijk te maken (kort maaien van de vegetatie m.b.v. faunatronie) zullen aanwezige individuen het plangebied verlaten. In de omgeving is voldoende geschikt biotoop aanwezig.

Effecten op de ringslang zijn tijdelijk van aard. Na herinrichting zal het gehele plangebied zich binnen 1 a 2 jaar ontwikkelen tot een geschikt leefgebied voor de ringslang. Als gevolg van de werkzaamheden komt het voortbestaan van de populatie niet in gevaar. De populatie in het Easterskar en het beekdal van de Tjonger wordt niet verstoord. In de directe omgeving van het plangebied is voldoende alternatief leefgebied aanwezig waar de eventueel aanwezige individuen naar uit kunnen wijken. Het zal daarom geen probleem zijn om voor de ringslang een ontheffing te verkrijgen.

Levendbarende hagedis

In het noordwestelijke deel van het plangebied is geschikt biotoop voor de levendbarende hagedis aanwezig. Door grondwerk en berijding kunnen individuen worden verstoord of gedood en worden vaste rust- en verblijfplaatsen vernield. Onderzocht moet worden of de levendbarende hagedis daadwerkelijk in dit deel van het plangebied voorkomt.

Wanneer er nog levendbarende hagedissen voorkomen in het noordwestelijk deel zal het leefgebied hier grotendeels worden vernietigd. Een deel van het potentiële leefgebied zal worden vergraven tot watergang met brede oeverzones. Bovendien zal de waterstand verhoogd worden.

De verwachting is dat het zich ontwikkelende biotoop na inrichting niet of nauwelijks geschikt zal zijn voor de levendbarende hagedis. Voor de levendbarende hagedis zal daarom een ontheffing moeten worden aangevraagd voor het verstoren van individuen en vernietigen van vaste rust- en verblijfplaatsen. Een dergelijke ontheffingsaanvraag zal worden getoetst aan de instandhouding van de lokale populatie.

De lokale populatie betreft voornamelijk het Easterskar. In dit gebied worden jaarlijks enkele individuen waargenomen, verspreid door het hele gebied. Waarnemingen zijn voornamelijk afkomstig van de paden in het gebied. Vanwege de slechte toegankelijkheid is het moeilijk om een goed beeld te krijgen van de totale populatie. Op basis van aanwezige biotopen van open water en moeras (met hoge, dichte kruidvegetaties) en broekbossen is de verwachting dat de paden en bermen dankzij de openheid het belangrijkste onderdeel zijn van het leefgebied van de levendbarende hagedis in het Easterskar.

Daarnaast is er sprake van enkele waarnemingen in de natuurrestanten ten zuiden van de Nije maadskutting. De Nije maadskutting vormt een barriere voor migrerende individuen. Slechts op enkele plekken kan de Nije maadskutting via een dam worden overgestoken. Deze dammen liggen op relatief grote afstand van het noordwestelijke deel van het plangebied, namelijk aan de oostzijde van het helofytenfilter (circa 400 meter) en bij het einde van het verharde gedeelte van de Liemdyk (circa 150 meter). Verwacht mag worden dat er momenteel daarom weinig uitwisseling is. De individuen in het noordwestelijke perceel moeten waarschijnlijk beschouwd worden als een geïsoleerde restpopulatie van het veel grotere veengebied dat hier in het verleden lag. De levendbarende hagedis heeft zich daarbij kunnen handhaven in de gebiedjes ten zuiden van de Nije maadskutting omdat de individuen elk slechts een klein leefgebied hebben en zich slechts over korte afstanden verplaatsen.

In de nieuwe situatie zullen de uitwisselingsmogelijkheden tussen het Easterskar en (restanten met geschikt biotoop voor de levendbarende hagedis) in het noordwestelijke perceel verbeteren. Als gevolg van de werkzaamheden zijn geen effecten op de levendbarende hagedis in het Easterskar te verwachten. De instandhouding van de lokale populatie komt daarom niet in gevaar. Tevens is voldoende duidelijk dat het voornemen tal van voordelen oplevert voor andere beschermde soorten, en bijdraagt aan de doelen voor de EHS en het Natura 2000-gebied Rottige Meente-Brandemeer (behoud grote vuurvlieders). Het is daarom aannemelijk dat (indien de levendbarende hagedis daadwerkelijk aangetoond wordt in het plangebied) een ontheffing voor de levendbarende hagedis kan worden verkregen.

5.2.4 Amfibieën

Beschermingsregime soorten Wet natuurbescherming (artikel 3.5)

Rugstreeppad

Tijdens de werkzaamheden moet rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de rugstreeppad het terrein koloniseert, omdat deze soort een voorkeur heeft voor pionierssituaties zoals er tijdens de aanleg kunnen ontstaan. Maatregelen moeten worden genomen (afscherming) om te voorkomen dat dieren in het najaar naar het werkgebied trekken en hier in winterslaap gaan. Dit kan worden voorkomen door het plaatsen van een paddenraster.

Na afronding van de werkzaamheden is het plangebied waarschijnlijk tijdelijk een aantrekkelijk voortplantingsbiotoop voor de rugstreeppad. Ook voor andere amfibieën neemt de kwaliteit van het plangebied sterk toe door veel nieuw voortplantingswateren en verbetering van het landbiotoop. Verwacht wordt dat op termijn ook de heikikker het gebied zal koloniseren.

5.3 Effecten op beschermde gebieden

N2000

De ingreep geeft gedurende de uitvoering uitstraling van geluid en optische verstoring als gevolg van materieel en de aanwezigheid van mensen. Deze effecten zijn lokaal en reiken zeker niet tot in het Natura 2000-gebied. Negatieve effecten op Natura 2000-gebieden kunnen worden uitgesloten.

Op de langere termijn wordt een positief effect verwacht. Het planvoornemen draagt bij aan het vergroten van de uitwisselingsmogelijkheden tussen natuurgebieden in deze omgeving, met name tussen het Easterskar en de Rottige Meente-Brandemeer. De natuurwaarden van beide gebieden zijn vergelijkbaar en uitwisseling van individuen tussen deze beide gebieden vergroot de kansen op het duurzaam voortbestaan van soorten.

EHS

Er is sprake van tijdelijke verstoring door de inrichtingswerkzaamheden van het Easterskar. Dit effect is lokaal en beperkt zich tot buiten het broedseizoen. De abiotische randvoorwaarden (zoals (grond)waterstanden, waterkwaliteit, etc.) wijzigen niet. Er is daarom geen sprake van aantasting van de kenmerkende waarden van de EHS.

De permanente effecten op het Natuurnetwerk Nederland zijn positief, omdat het gebied zo wordt ingericht dat het zijn verbindende functie kan vervullen. Lokale plant-en dierpopulaties worden versterkt.

Weidevogeldoelstelling

Het karakter van het gebied verandert sterk. Er ontstaan water-en rietgebieden die niet geschikt zijn voor weidevogels. Er ontstaan tevens ook nieuwe biotopen die geschikter voor weidevogels zijn dan het huidige gras-en maisland, zoals natte graslanden, zones met ondiep water en kruiden-en faunarijke grasland.

Update natuurtoets

Verbindingszone Easterskar - Tsjonger

projectnummer 0400016.00

15 december 2017 revisie 00

It Fryske Gea

In 2013 was er sprake van territoria van kwartel, scholekster, graspieper en wulp (elk 1 territorium). Verwacht wordt dat deze weidevogels ook na de herinrichting weer in het gebied kunnen broeden.

6 Bronnen

Belle, J. van &, W. Bijkerk, 2013. Evaluatie waterbeheersingsproject Skarlânnen. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.

BIJ12, 2017b. Kennisdocument Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*). Versie 1.0, juli 2017.

BIJ12, 2017c. Kennis documenten Heikikker (*Rana arvalis*). Versie 1.0, juli 2017.

BIJ12, 2017d. Kennisdocument Poelkikker (*Rana lessonae*). Versie 1.0, juli 2017.

Bos, F., M. Bosveld, D. Groenendijk, C. van Swaay, I. Wynhoff & De Vlinderstichting, 2006. De dagvlinders van Nederland. Verspreiding en bescherming. (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea). Nederlandse Fauna 7. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Creemers, R.C.M. en Delft, J.J.C.W. van (RAVON) (redactie), 2009. De Amfibieën en Reptielen van Nederland. Nederlandse Fauna Deel 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden.

Jager, H.J., 2008. Vegetatiekartering Easterskar 2007. It Fryske Gea, Olterterp.

Hijum, E. van, Y. Kuipers, L. Veenstra, T. Jager, J. van der Heide & J. van der Woude, 2006. Inventarisatie libellen Easterskar (verkregen via IFG).

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Buiten aan het werk? Houd tijdig rekening met beschermde planten en dieren.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2009. Aangepaste lijst jaarrond beschermde vogelnesten ontheffing Flora- en faunawet ruimtelijke ingreep. Augustus 2009.

Nederlandse vereniging voor Libellenstudie, 2002. De Nederlandse libellen (Odonata). Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Overig:

NDFF

www.fryslan.nl

www.ravon.nl

www.synbiosys.alterra.nl

www.verspreidingsatlas.nl

www.telmee.nl

www.zoogdiervereniging.nl

www.vlinderstichting.nl

Bijlage 1 Wettelijk kader

Bijlage 1 Wettelijk kader - Wet natuurbescherming

Soortbescherming

Een van de doelen van de Wet natuurbescherming is de bescherming van inheemse flora en fauna. Vanuit deze wet is bij ruimtelijke ingrepen de initiatiefnemer verplicht op de hoogte te zijn van de mogelijk voorkomende beschermde natuurwaarden binnen het projectgebied. Het uitgangspunt van de wet is dat geen schade mag worden toegebracht aan beschermde soorten, tenzij dit uitdrukkelijk is toegestaan (het 'nee, tenzij' – principe). Bepaalde handelingen, waaronder ruimtelijke ingrepen, waarbij beschermde soorten in het geding zijn, zijn slechts bij uitzondering en onder voorwaarden mogelijk. Hieronder wordt uitgelegd welke verbodsbepalingen gelden, welke vrijstellingen er gelden en op welke gronden ontheffingen kunnen worden aangevraagd.

Verbodsbepalingen soortbescherming

In de Wnb is soortbescherming opgedeeld in drie categorieën. Voor elke categorie gelden verschillende verbodsbepalingen die onder andere zijn vermeld in artikel 3.1, 3.5 en 3.10 van de Wnb. In het tekstkader van deze Bijlage (zie volgende pagina) staan de wetsartikelen uitgeschreven. Het gaat om de volgende drie categorieën:

- soorten van de Vogelrichtlijn;
- soorten van de Habitatrichtlijn, inclusief bijlage I en II uit Verdrag van Bern en bijlage I uit Verdrag van Bonn;
- 'andere soorten' (onderdeel A 'fauna' en onderdeel B 'flora'), oftewel de Nationale soorten.

Voor alle soorten vallend onder bovenstaande beschermingsregimes geldt dat ze niet (opzettelijk) gedood en verstoord mogen worden, ook verblijfplaatsen mogen niet vernietigd worden. Bij Vogelrichtlijnsoorten is opgenomen dat verstoring is toegestaan indien de verstoring niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de desbetreffende soort. Dit geldt echter niet voor Habitatrichtlijnsoorten, inclusief bijlage I en II Bern en bijlage I Bonn (zie Tabel A van deze Bijlage voor de vogelsoorten en Tabel B van deze bijlage voor een uiteenzetting van soorten niet zijnde vogels). Voor de 'andere soorten' geldt dat verstoring is toegestaan. Soorten die zijn opgenomen in bijlage A en B van de Wnb ('andere soorten') zijn opgenomen in tabel C en D van deze Bijlage.

Verbodsbepalingen Wet natuurbescherming artikel 3.1, 3.5 en 3.10

Artikel 3.1 Beschermingsregime soorten Vogelrichtlijn

1. Het is verboden opzettelijk van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn te doden of te vangen.
2. Het is verboden opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te vernielen of te beschadigen, of nesten van vogels weg te nemen.
3. Het is verboden eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te rapen en deze onder zich te hebben.
4. Het is verboden vogels als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te storen.
5. Het verbod, bedoeld in het vierde lid, is niet van toepassing indien de storing niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de desbetreffende vogelsoort.

Artikel 3.5 Beschermingsregime soorten Habitatrichtlijn

1. Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.
2. Het is verboden dieren als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te verstoren.
3. Het is verboden eieren van dieren als bedoeld in het eerste lid in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen.
4. Het is verboden de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in het eerste lid te beschadigen of te vernielen.
5. Het is verboden planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel b, bij de Habitatrichtlijn of bijlage I bij het Verdrag van Bern, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te onwortelen of te vernielen.

Artikel 3.10 Beschermingsregime andere soorten

1. Onverminderd artikel 3.5, eerste, vierde en vijfde lid, is het verboden:
 - a. in het wild levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A, bij deze wet, opzettelijk te doden of te vangen;
 - b. de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in onderdeel a opzettelijk te beschadigen of te vernielen, of
 - c. vaatplanten van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel B, bij deze wet, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te onwortelen of te vernielen.
2. Artikel 3.8, met uitzondering van het derde en vierde lid, is van overeenkomstige toepassing op de verboden, bedoeld in het eerste lid, met dien verstande dat, in aanvulling op de redenen, genoemd in het vijfde lid, onderdeel b, de noodzaak voor de ontheffing of vrijstelling ook verband kan houden met handelingen:
 - a. in het kader van de ruimtelijke inrichting of ontwikkeling van gebieden, daaronder begrepen het daarop volgende gebruik van het ingerichte of ontwikkelde gebied;
 - b. ter voorkoming van schade of overlast, met inbegrip van schade aan sportvelden, schietterreinen, industrieterreinen, kazernes, of begraafplaatsen;
 - c. ter beperking van de omvang van de populatie van dieren, in verband met door deze dieren ter plaatse en in het omringende gebied veelvuldig veroorzaakte schade of in verband met de maximale draagkracht van het gebied waarin de dieren zich bevinden;
 - d. ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren;
 - e. in het kader van bestendig beheer of onderhoud in de landbouw of bosbouw;
 - f. in het kader van bestendig beheer of onderhoud aan vaarwegen, watergangen, waterkeringen, waterstaatswerken, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen of bermen, of in het kader van natuurbeheer;
 - g. in het kader van bestendig beheer of onderhoud van de landschappelijke kwaliteiten van een bepaald gebied, of
 - h. in het algemeen belang.
3. De verboden, bedoeld in het eerste lid, onderdelen a, en b, zijn niet van toepassing op de bosmuis, de huisspitsmuis en de veldmuis voor zover deze dieren zich in of op gebouwen of daarbij behorende erven of roerende zaken bevinden.

Tabel A. Vogels die vallen onder artikel 3.5 (Bern bijlage II, Bonn bijlage I) én in Nederland broeden.

<u>Vogels</u>		
Appelvink	Grote bonte specht	Purperreiger
Baardman	Grote gele kwikstaart	Putter
Beflijster	Grote karekiet	Ransuil
Bergeend	Grote stern	Rietgors
Bergfluitier	Grote zilverreiger	Rietzanger
Bijeneter	Havik	Rode wouw
Blauwborst	Heggenmus	Roerdomp
Blauwe kiekendief	Hop	Roodborst
Boerenwaluw	Huiszwaluw	Roodborsttapuit
Bontbekplevier	IJsvogel	Roodhalsfuut
Bonte strandloper	Kerkuil	Rouwkwikstaart
Bonte vliegenvanger	Klapekster	Sijs
Boomklever	Klein waterhoen	Slangenarend
Boomkruiper	Kleine barmsijs	Slechtvalk
Boompieper	Kleine bonte specht	Smelleken
Boomvalk	Kleine karekiet	Snor
Bosrietzanger	Kleine plevier	Sperwer
Bosruiter	Kleine zilverreiger	Spotvogel
Bosuil	Kleinst waterhoen	Sprinkhaanzanger
Braamsluiper	Kluut	Steenuil
Brandgans	Kneu	Steltkluut
Bruine kiekendief	Koereiger	Strandplevier
Buizerd	Koolmees	Taigaboomkruiper
Casarca	Kortsnavelboomkruiper	Tapuit
Cetti's zanger	Kraanvogel	Tjiftjaf
Draaihal	Krekelzanger	Torenvalk
Duinpieper	Kruisbek	Tuinfluitier
Dwergmeeuw	Kuifmees	Velduil
Dwergstern	Kwak	Visarend
Engelse kwikstaart	Kwartelkoning	Visdief
Europese kanarie	Lepelaar	Vuurgoudhaan
Fitis	Matkop	Wespendief
Fluitier	Middelste bonte specht	Wielewaal
Geelgors	Nachtegaal	Winterkoning
Gekraagde roodstaart	Nachtzwaluw	Witbandkruisbek
Gele kwikstaart	Noordse stern	Witte kwikstaart
Geoorde fuut	Oehoe	Witwangstern
Glanskop	Oeverloper	Woudaap
Goudhaan	Oeverpieper	Zeearend
Grasmus	Oeverzwaluw	Zwarte mees
Graspieper	Ooievaar	Zwarte ooievaar
Graszanger	Orpheusspotvogel	Zwarte roodstaart
Grauwe kiekendief	Paapje	Zwarte specht
Grauwe klauwier	Pestvogel	Zwarte stern
Grauwe vliegenvanger	Pimpelmees	Zwarte wouw
Griel	Poelruiter	Zwartkop
Groene specht	Porseleinhoen	Zwartkopmeeuw
Groenling		

Info tabel: Ingekorte lijst van de vogelsoorten van de Conventie van Bern bijlage II. Deze lijst is ingekort door alleen die vogels op te nemen die volgens de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Nederlandse Fauna serie deel 5 uit 2002) en de Avifauna van Limburg (uit 2006) in Nederland broeden. Dwaalgasten en overwinteraars zijn derhalve niet vermeld.

Tabel B. Soorten die vallen onder artikel 3.5 (Habitatrichtlijn bijlage IV, Bern bijlage II, Bonn bijlage I).

Soortgroep	Nederlandse naam	Soortgroep	Nederlandse naam
Amfibieën	boomkikker	Zoogdieren <i>landzoogdieren</i>	hamster
	geelbuikvuurpad		otter
	heikikker		bever
	kamsalamander		hazelmuis
	knoflookpad		lynx
	rugstreeppad		noordse woelmuis
	vroedmeesterpad		wilde kat
	poelkikker		wolf
Dagvlinders	moerasparelmoervlinder	Zoogdieren <i>vleermuizen</i>	baardvleermuis
	apollovlinder		bechsteins vleermuis
	boszandoog		bosvleermuis
	donker pimperlblauwtje		brandts vleermuis
	grote vuurvlinder		franjestart
	pimperlblauwtje		gewone grootoorvleermuis
	tijmblauwtje		grijze grootoorvleermuis
	zilverstreephooibeestje		grote hoefijzerneus
Haften	oeveraas		grote rosse vleermuis
kevers	brede geelrandwaterroofkever		ingekorven vleermuis
	gestreepte waterroofkever		kleine dwergvleermuis
	juchtleerkever		kleine hoefijzerneus
	vermiljoenkever		laatvlieger
Libellen	mercuurwaterjuffer		meervleermuis
	bronslibel		mopsvleermuis
	gaffellibel		noordse vleermuis
	gevlekte witsnuitlibel		rosse vleermuis
	groene glazenmaker		ruige dwergvleermuis
	noordse winterjuffer		tweekleurige vleermuis
	oostelijke witsnuitlibel		vale vleermuis
	rivierrombout		watervleermuis
	sierlijke witsnuitlibel		gewone dwergvleermuis
Nachtvlinders	teunisbloempijlstaart	Zoogdieren <i>zeezoogdieren</i>	walrus
Reptielen	Dikkopschildpad, kemp's zee-schildpad, lederschildpad, soepschildpad		Bulrug, gewone vinvis
	gladde slang		bruinvis dwergpotvis
Sporenplanten	geel schorpioenmos		gestreepte dolfin, gewone dolfin, gewone spitsdolfijn
	tonghaarmuts		grijze dolfin
	kleine vlotvaren		kleine zwaardwalvis
Vissen	steur		narwal
	houting		orka
Weekdieren	bataafse stroommossel		tuimelaar
	platte schijfhoren		witflankdolfijn, witsnuitdolfijn
Zaadplanten	liggende raket		noordse vinvis, potvis
	drijvende waterweegbree		butskop
	groenknolorchis		dwergvinvis
	kruipend moerasscherm		griend
	zomerschroeforchis		spitsdolfijn van gray
			witte dolfin

Tabel C. “Overige Soorten” onderdeel A behorend bij artikel 3.10, eerste lid, onderdeel a.

Zoogdieren	Waterspitsmuis Wezel* Wild zwijn Woelrat*	Donker pimpernelblauwtje Duinparelmoervlinder Gentiaanblauwtje Grote parelmoervlinder Grote vos Grote vuurvlinder Grote weerschijnvlinder Iepenpage Kleine heivlinder Kleine ijsvogelvlinder Kommavlinder Pimpernelblauwtje Sleedoorpage Spiegeldikkopje Veenbesblauwtje Veenbesparelmoervlinder Veenhooibeestje Veldparelmoervlinder Zilveren maan
Aardmuis* Boommarter Bosmuis* Bunzing* Damhert Das Dwergmuis* Dwergspitsmuis* Edelhert Eekhoorn Egel* Eikelmuis Gewone bosspitsmuis* Gewone zeehond Grote bosmuis Grijze zeehond Haas* Hermelijn* Huisspitsmuis* Konijn* Molmuis Ondergrondse woelmuis* Ree* Rosse woelmuis* Steenmarter Tweekleurige bosspitsmuis* Veldmuis* Veldspitsmuis Vos*	Amfibieën Alpenwatersalamander Bruine kikker* Gewone pad* Kleine watersalamander* Meerkikker* Middelste groene kikker* Vinpootsalamander Vuuralsalamander Reptielen Adder Hazelworm Levendbarende hagedis Ringslang Vissen Beekdonderpad Beekprik Elrits Europese rivierkreeft Gestippelde alver Grote modderkruiper Kwabaal Dagvlinders Aardbeivlinder Bosparelmoervlinder Bruin dikkopje Bruine eikenpage	Libellen Beekkrombout Bosbeekjuffer Donkere waterjuffer Gevlekte glanslibel Gewone bronlibel Hoogveenglanslibel Kempense heidelibel Speerwaterjuffer Kevers Vliegend hert

Soorten met een asterisk (*) zijn opgenomen in de landelijke vrijstelling.

Tabel D. “Overige Soorten” onderdeel B behorend bij artikel 3.10, eerste lid, onderdeel c.

Planten	Groene nachtorchis Groensteel Groot spiegelklokje Grote bosaardbei Grote leeuwenklauw Honingorchis Kalkboterbloem Kalketrip Karthuizeranjer Karwijselie Kleine ereprijs Kleine Schorseneer Kleine wolfsmelk Kluwenklokje Knollathyrus Knolspirea Korensla Kranskarwij Kruiptijm Lange zonnedaauw Liggende ereprijs Moerasgamander Murbloem Naakte lathyrus Naaldenkervel Pijlscheefkalk	Roggelelie Rood peperboomje Rozenkransje Ruw parelzaad Scherpkruid Schubvaren Schubzegge Smalle raai Spits havikskruid Steenbraam Stijve wolfsmelk Stofzaad Tengere distel Tengere veldmuur Trosgamander Veenbloembies Vliegenorchis Vroege ereprijs Wilde averuit Wilde ridderspoor Wilde weit Wolfskers Zandwolfsmelk Zinkviooltje Zweedse kornoelje
----------------	--	--

Zorgplicht

In de Wet natuurbescherming is in artikel 1.11 de zorgplicht opgenomen. In het tekstkader hieronder staat het wetsartikel uitgeschreven.

Artikel 1.11

1. Een ieder neemt voldoende zorg in acht voor Natura 2000-gebieden, bijzondere nationale natuurgebieden en voor in het wild levende dieren en planten en hun directe leefomgeving.
2. De zorg, bedoeld in het eerste lid, houdt in elk geval in dat een ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen kunnen worden veroorzaakt voor een Natura 2000-gebied, een bijzonder nationaal natuurgebied of voor in het wild levende dieren en planten:
 - a. dergelijke handelingen achterwege laat, dan wel
 - b. indien dat achterwege laten redelijkerwijs niet kan worden gevergd, de noodzakelijke maatregelen treft om die gevolgen te voorkomen, of
 - c. voor zover die gevolgen niet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk beperkt of ongedaan maakt.

De zorgplicht houdt in dat planten en dieren niet onnodig vernield/gedood of verstoord mogen worden. Dit betekent dat handelingen (of het nalaten hiervan) waarvan men weet, of redelijkerwijs kan vermoeden, dat ze nadelig zijn voor planten en/of dieren niet mogen worden uitgevoerd. Wanneer dergelijke handelingen toch uitgevoerd moeten worden, moeten maatregelen, voor zover dit in redelijkheid kan, worden genomen om de nadelige gevolgen te voorkomen of zoveel mogelijk te beperken. Er dient bijvoorbeeld zo gewerkt te worden dat dieren kunnen ontsnappen en het kan nodig zijn om soorten te verplaatsen (bijvoorbeeld planten en amfibieën). Deze algemene zorgplicht geldt voor elke soort en elk individu in Nederland.

Vrijstellingen

Onder bepaalde voorwaarden geldt een algemene vrijstelling of een ontheffingsplicht van de verbodsbepalingen in de Wnb. Welke voorwaarden verbonden zijn aan de vrijstelling of ontheffing hangt af van de dier- of plantensoorten die voorkomen in het onderzoeksgebied en de provincie waarin de activiteit plaatsvindt. Hiertoe worden verschillende beschermingsregimes onderscheiden.

Provinciale Vrijstelling Nationale soorten ('andere soorten').

Met betrekking tot de 'andere soorten' zijn per provincie beleidsregels opgesteld waarin voor een deel van deze soorten vrijstelling is verleend. Het Rijk heeft ook een vrijstelling gemaakt voor projecten die vallen onder hun bevoegdheid (projecten van nationaal belang). Zoals ook te herleiden is uit de tabel (tabellen A en B), hangt het per provincie af welke soort is vrijgesteld van de verbodsbepalingen in artikel 3.10, ook de grond waarvoor een vrijstelling geldt kan ook variëren tussen provincies..

Indien de Nationale soorten niet zijn vrijgesteld en daarmee het voornemen de gestelde verboden in artikel 3.10 overtreedt, dient een ontheffing aangevraagd te worden bij de provincie waarin het voornemen plaatsvindt.

Ontheffingen

Indien een soort niet onder een vrijstelling valt of niet gewerkt kan worden volgens een gedragscode, dient er een ontheffing te worden aangevraagd. Deze moet ingediend worden bij het bevoegd gezag. Dit is de provincie waarin de activiteit plaatsvindt.

Een ontheffingsaanvraag wordt getoetst aan drie criteria:

1. Er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
2. De activiteit leidt niet tot verslechtering van de staat van instandhouding; en
3. Er is sprake van een in de wet genoemd belang.

In tabel E worden de belangen waaronder een ontheffing kan worden aangevraagd, opgesomd. Let daarbij op dat er voor Nationale soorten ('andere soorten') meer ontheffingsgronden beschikbaar zijn dan voor de beschermde soorten onder artikel 3.1 en 3.5. Indien de activiteit bestaat uit een ruimtelijke inrichting of ontwikkeling zou alleen een ontheffing afgegeven kunnen worden voor Nationale soorten. Mochten desondanks soorten uit de Vogel- en/of Habitatrichtlijn, Bern en Bonn voorkomen bij ruimtelijke ontwikkelingen, dan kunnen mitigerende maatregelen worden opgesteld. Er kan dan voor de zekerheid een ontheffing worden aangevraagd om de mitigerende maatregelen goed te keuren.

Tabel E. Ontheffingsgronden waarop een ontheffing verleend mag worden per categorie (artikel 3.1, 3.5 en 3.10).

Ontheffingsgronden		Artikel 3.1	Artikel 3.5	Artikel 3.10
		Soorten van de Vogelrichtlijn	Soorten van de Habitatrichtlijn, Bonn & Bern	Andere soorten
1	Er bestaat geen andere bevredigende oplossing	X	X	X
2	Leiden niet tot verslechtering van de staat van instandhouding	X	X	X
3	Opsomming van: volksgezondheid en openbare veiligheid	X	X	X
	veiligheid van luchtverkeer	X	Nee	X
	ter voorkoming van schade aan gewassen, vee, bossen, visserij	X	X	X
	ter bescherming van Flora en Fauna	X	X	X
	voor onderzoek, onderwijs, uitzetten en herinvoeren van soorten / teelt	X	X	X
	dwingende reden van groot openbaar belang, met inbegrip van sociale of economische aard en met inbegrip van voor milieuwezenlijke gunstige effecten	Nee	X	X
	ruimtelijke inrichting of ontwikkeling	Nee	Nee	X
	schade en overlast, ter beperking omvang populatie, ter bestrijding van lijden en ziekte, bestendig beheer en onderhoud, algemeen belang	Nee	Nee	3.10 2a-g

Procedure ontheffingsaanvraag

Voor Nationale soorten ('andere soorten') welke zijn opgenomen in de provinciale vrijstellingen geldt een vrijstelling. Dit betekent dat u geen ontheffing van de Wet natuurbescherming hoeft aan te vragen, maar u wel de zorgplicht moet nakomen. Voor Nationale soorten die niet zijn vrijgesteld, dient u een ontheffing beschermde soorten aan te vragen of te werken conform een gedragscode.

Voor soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijn, Conventie van Bern en Conventie van Bonn geldt dat als u kunt werken volgens een goedgekeurde gedragscode er een vrijstelling geldt. U hoeft geen ontheffing beschermde soorten aan te vragen, maar u moet uw activiteiten aantoonbaar uitvoeren zoals in de gedragscode staat. Tevens blijft de zorgplicht gelden. Indien u niet kunt werken volgens een gedragscode, maar u kunt maatregelen nemen om de functionaliteit van de voortplantings- en/of vaste rust- en verblijfplaats te garanderen (zogenoemde mitigerende maatregelen), dan hoeft u ook geen ontheffing beschermde soorten aan te vragen. Wilt u zeker weten of uw mitigerende maatregelen voldoende zijn, en er inderdaad geen ontheffing nodig is? Vraag dan een ontheffing aan om uw maatregelen goed te keuren.

Indien u geen mitigerende maatregelen kunt nemen, dan dient een ontheffing te worden aangevraagd bij het bevoegd gezag. Voor de ontheffingsaanvraag is het noodzakelijk te weten welke soorten aanwezig zijn, zodat gerichte mitigerende maatregelen kunnen worden getroffen. Het bevoegd gezag zal, indien het akkoord is met het aangeleverde stappenplan waarin de aanpak voor mitigatie beschreven wordt, een zogenoemde 'verklaring van geen bedenkingen' (vvgb) afgeven. Daarmee zegt zij in feite dat een ontheffing niet noodzakelijk is wanneer men zich bij de uitvoering houdt aan het opgestelde stappenplan.

Overgangsrecht

In het Besluit natuurbescherming is opgenomen dat de ontheffingen afgegeven onder het oude recht, gelden als ontheffingen onder de Wet natuurbescherming. Daarbij blijven dezelfde voorschriften, beperkingen en voorwaarden gelden. Dit geldt eveneens voor omgevingsvergunningen en vvgb's.

Op het tijdstip van inwerkingtreding van de Wnb zullen de onafgeronde ontheffing aanvragen, ingediend vóór inwerkingtreding, conform de nieuwe wet worden behandeld. Ontheffing aanvragen van voor de inwerkingtreding zullen worden afgehandeld door RVO. Aanvragen die later ingediend worden zullen afgehandeld worden door de provincies (of het Rijk). De gedragscodes worden verlengd tot het moment van in werking treden van de Wet natuurbescherming en de nieuwe gedragscodes definitief zijn goedgekeurd.

Natuurnetwerk Nederland (NNN)

De nieuwe naam voor de ecologische hoofdstructuur (EHS), het natuurnetwerk Nederland (NNN). De term EHS werd in 1990 geïntroduceerd in het Natuurbeleidsplan (NBP) van het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). In 2013 is het natuurbeleid gedecentraliseerd naar de provincies. In hetzelfde jaar hebben de twaalf provincies met de staatssecretaris van het ministerie van EZ definitieve afspraken gemaakt in het Natuurpact. In 2014 werd de term 'EHS' vervangen door 'NNN'.

Dit beleid blijkt noodzakelijk te zijn doordat de Nederlandse natuur steeds meer onder druk staat, bijvoorbeeld door huisbouw, aanleg van wegen en industrie. Toch leeft bij veel Nederlanders de wens om natuurgebieden in de buurt te hebben. Natuur geeft rust en biedt ruimte voor recreatie.

De overheid heeft daarom extra geld uitgetrokken om de Nederlandse natuur te beschermen en verder te ontwikkelen. Door nieuwe natuur te ontwikkelen, kunnen natuurgebieden met elkaar worden verbonden. Zo kunnen planten zich over verschillende natuurgebieden verspreiden en dieren van het ene naar het andere gebied gaan. Het totaal van al deze gebieden en de verbindingen ertussen vormt het natuurnetwerk Nederland (NNN).

Het NNN is een netwerk van gebieden in Nederland waar de natuur voorrang heeft. Het netwerk helpt voorkomen dat planten en dieren in geïsoleerde gebieden uitsterven en dat natuurgebieden hun waarde verliezen. Het NNN kan worden gezien als de ruggengraat van de Nederlandse natuur. Het NNN bestaat uit:

- bestaande natuurgebieden, reservaten, natuurontwikkelingsgebieden en zogenaamde robuuste verbindingen;
- landbouwgebieden met mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer (beheergebieden);
- grote wateren (zoals de kustzone van de Noordzee, het IJsselmeer en de Waddenzee).

Het NNN is een plan in uitvoering. De doelstelling van het Natuurpact is om 80.000 hectare nieuwe natuur in te richten vóór 2027.

Natura 2000-gebieden

In de Wnb zijn bepalingen vanuit de Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn verwerkt. De Europese richtlijnen verplichten de lidstaten gebieden aan te wijzen met speciale beschermingszones (de Natura 2000-gebieden). Het doel hiervan is om de aangewezen habitattypes en habitats van soorten in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.

De lidstaten moeten maatregelen treffen om de kwaliteit van deze habitats en habitats van soorten niet te laten verslechteren of te voorkomen dat er geen storende factoren optreden voor de soorten waarvoor de zones zijn aangewezen.

Voor activiteiten of projecten die schadelijk zijn voor de beschermde natuur, geldt een vergunningplicht. Hierdoor is in Nederland een zorgvuldige afweging gegarandeerd bij projecten die gevolgen kunnen hebben voor natuurgebieden. Meestal verlenen de provincies de vergunningen, maar soms doet het Ministerie van Economische Zaken dit.

Bestaand gebruik

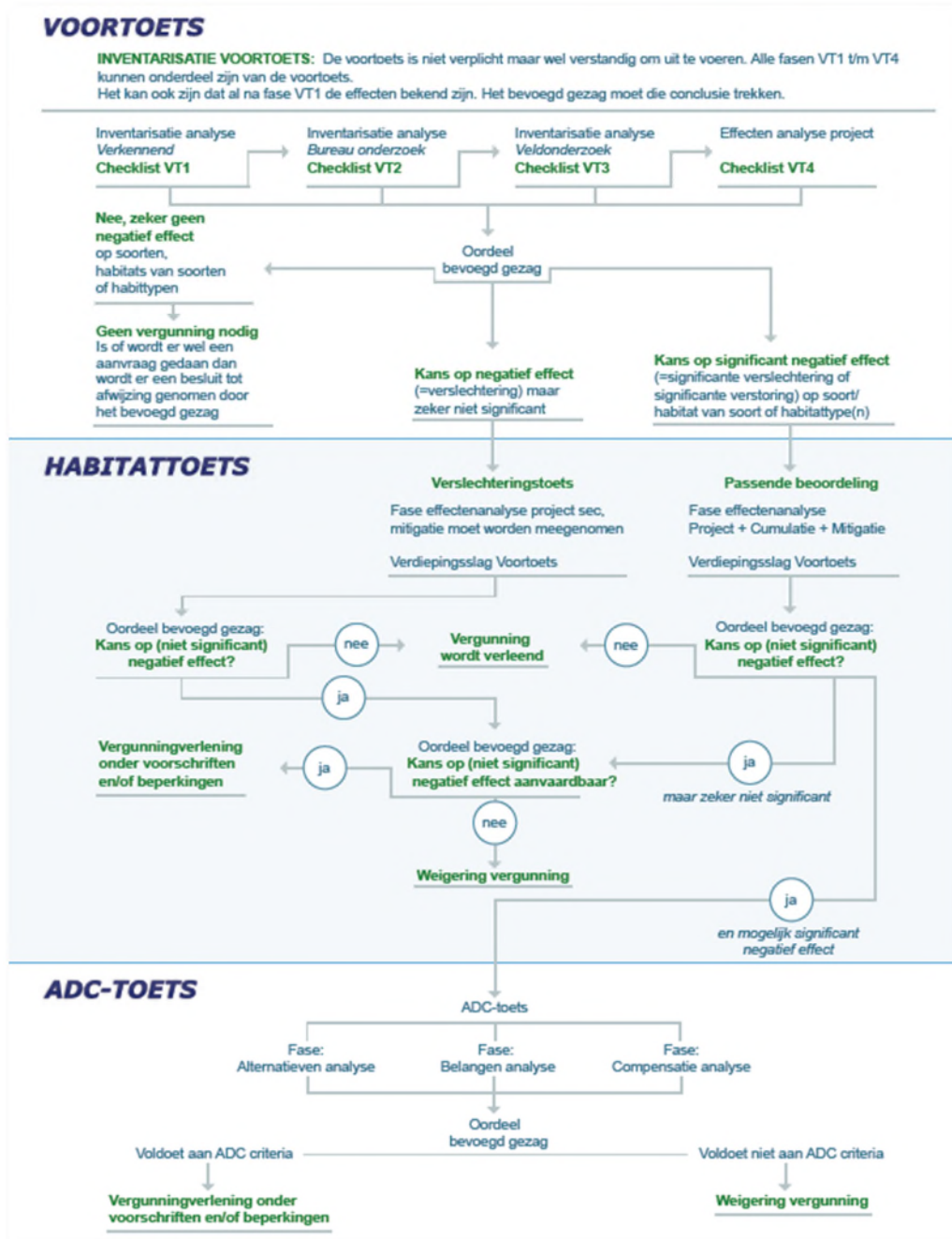
Voor handelingen die op 31 maart 2010 bekend waren bij het gevoegd gezag en die sinds deze datum niet meer in betekenende mate zijn gewijzigd is het niet meer noodzakelijk om een vergunning aan te vragen. Deze datum kan van een later tijdstip zijn indien een Natura 2000-gebied na 31 maart 2010 is aangewezen als beschermd gebied. Zie ook artikel 2.9 lid 2.

Overgangsrecht

In artikel 9.4 van de Wet natuurbescherming is opgenomen dat de vergunningen afgegeven onder het oude recht, gelden als vergunningen onder de Wet natuurbescherming. Daarbij blijven dezelfde voorschriften gelden. Dit geldt eveneens voor omgevingsvergunningen en vvgb's.

Het volgende schema toont de vergunningprocedure in het kader van de Natuurbeschermingswet. Een Voortoets geeft aan of er wel of geen (negatieve) negatieve effecten zijn te verwachten. Zijn er geen negatieve effecten te verwachten, dan hoeft er geen vergunning beschermde gebieden aangevraagd te worden. Indien er kans is op negatieve

effecten, kan een habitattoets een verdiepingsslag geven om aan te tonen hoe groot deze negatieve effecten zijn. Mocht er kans zijn op significant negatieve effecten, is het mogelijk om een ADC-toets uit te voeren. Wordt er voldaan aan de eisen, dan kan er een vergunning worden afgegeven met voorschriften en beperkingen.

Over Antea Group

Van stad tot land, van water tot lucht; de adviseurs en ingenieurs van Antea Group dragen in Nederland sinds jaar en dag bij aan onze leefomgeving. We ontwerpen bruggen en wegen, realiseren woonwijken en waterwerken. Maar we zijn ook betrokken bij thema's zoals milieu, veiligheid, assetmanagement en energie. Onder de naam Oranjewoud groeiden we uit tot een allround en onafhankelijk partner voor bedrijfsleven en overheden. Als Antea Group zetten we deze expertise ook mondiaal in. Door hoogwaardige kennis te combineren met een pragmatische aanpak maken we oplossingen haalbaar én uitvoerbaar. Doelgericht, met oog voor duurzaamheid. Op deze manier anticiperen we op de vragen van vandaag en de oplossingen van de toekomst. Al meer dan 60 jaar.

Contactgegevens

Tolhuisweg 57
8443 DV HEERENVEEN
Postbus 24
8440 AA HEERENVEEN
T. +31 6 53752678
E. rene.verhagen@anteagroup.com

www.anteagroup.nl

Copyright © 2016

Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar worden
gemaakt door middel van druk, fotokopie,
elektronisch of op welke wijze dan ook,
zonder schriftelijke toestemming van de
auteurs.